

การดังกล่าวกระแสน้ำลดความเขี้ยวลงจึงสามารถใช้แจวและพายแทนถ่อ ขากลับบรรทุก กะปิ ปลาเค็ม ข้าวสาร ข้าว และเครื่องใช้สอยต่าง ๆ กลับด้วยการถ่อทวนกระแสน้ำ⁵

ชาวบ้านคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่บนเขาหลวง ที่เรียกว่า “พวกเหนือ” เล่าว่าพวกเขาแรกๆพยายามจะปลูกข้าวบนที่ราบเล็กๆในหุบเขาแต่ไม่สำเร็จ นกที่อาศัยอยู่ในสวนผลไม้ต่างพากันมาขโมยกินข้าวในนาจนต้องเลิกทำนา พวกเขาต้องการข้าว กะปิ ปลาแห้ง และเกลือ เพราะพวกเขาผลิตไม่ได้เองในหมู่บ้าน และต้องนำพืชผักผลไม้มาแลกข้าวกับชาวพื้นที่ราบ ที่ชาวเมืองนครศรีธรรมราชเรียกว่า “พวกนอก” ปลูก พวกเหนือหาไม้ตั้งหน ไม้ตะเคียน หรือไม้ไผ่กลอง มาชุดเป็นเรือ คือ “เรือเหนือ” ถ่อเรือ “ไปนอก” คือไปยังพื้นที่ราบและชายฝั่งทะเล ลงมาตามคลองท่าดีผ่านหมู่บ้านต่างๆนับสิบ แล้วไปออกทะเลที่บ้านแสงวิมาน อำเภอปากพนัง ชาวบ้านมักถ่อเรือไป “นอก” พร้อมๆกันเป็นกลุ่ม ใช้เวลา 1 คืน คือออกจากหมู่บ้านตอนเย็น จะไปสว่างเช้าที่บ้านของพวกนอกที่ปากแม่น้ำ ผู้หญิงก็ถ่อเรือได้ ชาวปากพนังบางคนยังจำได้ว่า “พวกนอก” กับ “พวกเหนือ” มาลอยเรือชุมนุมซื้อขายกันเป็นร้อยลำที่ตลาดน้ำหูล่อง (ปากคลองสุขุม ซึ่งเชื่อมกับแม่น้ำปากพนัง) เมื่อมีการชุดคลองใหม่ๆเชื่อมต่อถึงกันมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา นานๆครั้ง “พวกนอก” ก็เดินทางรอนแรมคิ่นขึ้นมาซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับ “ชาวเหนือ” ถึงถิ่นบ้างเหมือนกัน ชาวคีรีวงเล่าว่า เรือของ “พวกนอก” จะมากันทีละหลายลำ นำเอาข้าวของต่างๆมาแลกเปลี่ยนกับผลไม้ เมื่อมาถึง “พวกนอก” จะเป่าทูตทำจากเขาควยเป็นสัญญาณนำมาก่อน⁶

อัตราการแลกเปลี่ยนนั้นไม่แน่นอนตายตัว เช่นทุเรียนก็ลูกจะได้ข้าวก็ลำเรือ ใช้วิธีการง่าย ๆ ก็คือ ชาวคีรีวงขนของไปก็ลำเรือ “พวกนอก” ก็จะพากันขนข้าวปลาอาหารมาให้จนเต็มลำเรือขากลับนั่นเอง⁷

การแลกเปลี่ยนสินค้าโดยอาศัยเส้นทางทางบกยากลำบากกว่าทางเรือ เพราะชาวบ้านจะต้องขนผลผลิตใส่หาบเดินไปถึงหมู่บ้านบนที่ราบหรือถึงตัวเมือง ไปกันเป็นหมู่แรมคิ่น เดินลัดตัดผ่านป่าเขา พักค้างคืนที่วัดหรือบ้านเพื่อน การตัดเส้นทางบกจากหมู่บ้านของพวกเหนือไปหมู่บ้านของพวกนอกนั้น เพิ่งจะมีเมื่อปลายสมัยรัชกาลที่ 5 คือเส้นทางจากลานสกา แต่เกวียนเทียมควายบรรทุกผลไม้ต้องบุกผ่านโคลนตม บางทีผ่านที่สูงชันมากๆ มีอันตรายอยู่มาก การใช้เส้นทางน้ำยังคงสะดวกกว่าสำหรับชาวคีรีวงตลอดสมัยรัชกาลที่ 5 ที่จังหวัดพัทลุงการติดต่อระหว่างหมู่บ้านเชิงเขา กับหมู่บ้านบนที่ราบใช้ทางบกเป็นพื้น ชาวเหนือมักต้องเดินหาบสิ่งของ เช่น ทุเรียน มาแลกเปลี่ยน เพราะทางน้ำมักใช้ได้เป็นช่วงๆเท่านั้น เพราะหลายช่วงตื้นเขินหรือมีหินมีต้นไม้กีดขวาง ส่วนชาวทุ่ง (ที่พัทลุงเรียกว่า ชาวทุ่ง ขณะที่ที่นครศรีธรรมราชเรียกว่า ชาวนอก) ถ้าจะไปเขตชายเขา มักจะไปเอาไม้มาทำบ้าน ในกรณีนั้นต้องไปนานเป็นเดือน แล้วต่อเป็นแพล่องลงมา มักซื้อได้น้ำมันยาง และมีหมากและมะพร้าวได้รับแถมกลับมาด้วย⁸

ระบบเกลอและตลาดน้ำใจ

การเดินทางเพื่อแลกเปลี่ยนทำให้เกิดการค้างคืนในหมู่บ้านอื่น ชาวบ้านแต่ละครัวจะมีครัวที่ตนชอบพอผูกมิตรไว้ในอีกหมู่บ้านที่ติดต่อกัน เกิดประเพณีการ “เป็นเกลอ” หรือ “มัดเกลอ” ขึ้น การมัดเกลอระหว่างครอบครัวต่างหมู่บ้านมักเป็นยาวหลายชั่วอายุคน ชาวบ้านจะพักค้างคืนกับเกลอของตน แบ่งปันหรือแลกเปลี่ยนผลผลิตกับเกลอที่เรือน ความเป็นเกลอเป็นความสัมพันธ์เหมือนพี่น้อง คือเป็นเสมือนญาติกันจริงๆ ส่งเสริมให้หมั่นไปมาหาสู่และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เมื่อแขกไปพักอยู่กับเกลอนั้น ยิ่งพักนานเจ้าของบ้านยิ่งดีใจ แสดงว่าเพื่อนรักเขามาก เมื่อฝ่ายที่มาจะกลับ เจ้าของบ้านจะให้ของที่ตนมีอยู่กลับไป มักจะมากกว่าที่ตนได้รับมา กรณีการฝากเลี้ยงวัวของชาวนอกปากพ่องกับชาวเหนือล้านสกาเป็นตำนานเล่าขานสืบมา รู้กันทั่ว ชาวศิริวงเล่าว่า ในอดีตพวกนอกจะนำเอาวัวมาฝากให้พวกเหนือเลี้ยงในฤดูน้ำมาก และเมื่อน้ำลดแล้วก็จะมาเอาวัวคืนไป โดยพวกนอกจะให้ข้าวเปลือกเป็นการตอบแทน ถ้าวัวของพวกนอกตกถูกระหว่างนี้ ลูกวัวจะตกเป็นของพวกเหนือ รูปแบบการพึ่งพากันเช่นนี้เป็นวิธีการโบราณที่ชาวบ้านคิดขึ้นเอง หรือชาวประมงที่ประสงค์จะชุดันไม้ใหญ่ทำเรือเชียด ติดต่อกขอให้ชาวเหนือบนเขาตัดไม้ แล้วล่องมาตามลำน้ำ ส่วนชาวเหนือเองจะได้อาหารทะเลตอบแทน โดยสรุป เกลอคือระบบการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างชาวบ้านต่างหมู่บ้านนั่นเอง มีคำพูดทั่วไปในหมู่ชาวภาคใต้ว่า “อ้ายเกลอเขา อ้ายเกลอเล” แสดงถึงความภูมิใจในระบบเครือข่ายความรักใคร่ช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างหมู่บ้านเชิงเขาและหมู่บ้านบนพื้นราบและชายฝั่ง ชาวใต้ถือเป็นสถาบันสำคัญสถาบันหนึ่งของชีวิตของเขาทีเดียว อาจารย์พ่วง บุขรรค์รัตน์ ยืนยันว่า ความมีน้ำใจของชาวใต้เป็นผลจากการสืบทอดถ่ายทอดแบบ มากกว่าเป็นผลจากความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ⁹

นอกจากการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างหมู่บ้าน ระหว่างเกลอที่เรือนแล้ว มีการแลกเปลี่ยนที่ตลาดนัด ซึ่งเป็นตลาดของชุมชนหมู่บ้าน ไม่ใช่ตลาดในเมือง ผู้ที่เอาผลผลิตมาแลกเปลี่ยนเป็นชาวบ้านด้วยกันเอง ไม่ใช่คนจีน ไม่ได้มีอาชีพค้าขาย ทำการเกษตรเป็นหลัก ไม่มีโรงร้าน ไปปุ่ผ้าหนังแลกกันบนดินตามริมทาง ใครมาก่อนก็หาที่นั่งได้ก่อน ไม่มีการจอง ถ้าฝนตกก็ต้องหยุดแลกเปลี่ยน เริ่มจากเป็นจุดนัดพบกัน จนกลายเป็นตลาดนัด เช่นที่บ้านหัวทอน อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช แลกข้าวสารกับกุ้งและกะปิ หรือบริเวณลำคลอง แม่น้ำที่ชาวเหนือพาผลไม้ล่องเรือมา ตลาดนัดเหล่านี้เป็นตลาดน้ำใจ เพราะเป้าหมายของการแลกเปลี่ยนไม่ใช่กำไรหรือผลประโยชน์ทางวัตถุ ความร่ำรวย แต่เป็นการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกัน อัตราการแลกเปลี่ยนไม่มีสัดส่วนที่แน่นอน แลกเปลี่ยนกันโดยมีพื้นฐานซึ่งวัดที่น้ำใจ เป็นการแลกเปลี่ยนในระบบโบราณเช่นเดียวกับระบบเกลอ ตลาดนัดเหล่านี้ทำหน้าที่ทางสังคม เป็นจุดนัดพบเพื่อน เป็นสถานที่พบปะพูดคุยบอกกล่าว จะทำบุญไปประกาศที่ตลาดนัดก็ได้ ชาวบ้านไปตลาดนัดเพื่อความสนุก ไปเพื่อพบปะผู้คนที่คุ้นเคย ไม่ได้ไปเพื่อแลกเปลี่ยนเท่านั้น¹⁰ ตลาดชนิดนี้คือรูปแบบหนึ่งของเครือข่ายหมู่บ้านนั่นเอง เป็นตลาดในระบบชุมชนบุพกาล เป็นสายใยของน้ำใจการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของชาวบ้าน ไม่ใช่

ตลาดในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม การดำรงอยู่ของเครือข่ายเหล่านี้ทำให้ชุมชนหมู่บ้านเข้มแข็งขึ้น
 ฟังตัวเองได้มากขึ้น ตลาดเหล่านี้ไม่เอารัดเอาเปรียบ ไม่ทำลายชุมชนหมู่บ้าน ไม่ทำลายสถาบันและ
 วัฒนธรรมความผูกพันทางจิตใจของครอบครัวและเครือญาติ ไม่เหมือนกับตลาดของระบบทุนนิยม

บทที่ 5

หมู่บ้านกับรัฐ

ลักษณะอนาธิปัตย์นิยมของหมู่บ้านภาคใต้

ขณะที่หมู่บ้านภาคใต้มีความเกี่ยวพันระหว่างกันเองใกล้ชิด เป็นกลุ่มๆ จากชายฝั่ง ตะวันออกถึงภูเขา เป็นช่วงๆ เป็นลักษณะพิเศษต่างจากในภาคอื่น หมู่บ้านภาคใต้กลับอยู่ห่างไกล จากรัฐ หมู่บ้านภาคใต้อยู่ห่างไกลจากอยุธยาหรือกรุงเทพฯ หรือแม้แต่นครศรีธรรมราชศูนย์อำนาจ ของรัฐไทยในภาคใต้ เนื่องจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ยาวแคบของภาคใต้ ชาวบ้านคีรีวง อำเภอ ลานสกาหนีการเกณฑ์ไปรบ ขึ้นไปบนภูเขา แล้วตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นี่มากกว่า 200 ปี พรพิไล เลิศวิชา ได้เขียนหนังสือ คีรีวง จากไพร่หนินาย ถึงธนาคารแห่งขุนเขา(2532)¹ เสนอประวัติของ หมู่บ้านคีรีวงที่ปราศจากอำนาจของรัฐ เห็นเป็นภาพชัดเจน เธอเข้าไปสัมภาษณ์ชาวบ้านที่นี่ และ กลับมารายงานกับเราว่า จิตสำนึกอิสระแบบอนาธิปัตย์นิยม ยังคงแจ่มชัดอยู่ในจิตใจของชาวคีรีวง จนทุกวันนี้ กรณีของหมู่บ้านอื่นซึ่งมีผู้ศึกษาและให้ภาพลักษณะเดียวกัน คือที่หมู่บ้านบริเวณเชิง ภูเขาบรรทัด อำเภอท่งหวา จังหวัดพัทลุง ยงยุทธ ชูแว่น ได้เสนออย่างชัดเจนในรายงานการวิจัย การดำรงอยู่ของวิถีการผลิตแบบ “ไร่เลื่อนลอย” ในบริเวณเชิงภูเขาบรรทัด อำเภอท่งหวา จังหวัด พัทลุง(พ.ศ.2518-2529) (2529)² ว่า หมู่บ้านบริเวณนี้อยู่ห่างไกลและการคมนาคมไม่สะดวก ทำให้อำนาจรัฐไม่สามารถเข้าไปควบคุมดูแลได้ทั่วถึง

แม้ในปัจจุบันนี้เมื่อเราเดินทางไปเยือนหมู่บ้านเชิงเขาในหลายอำเภอของจังหวัด ชุมพร สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช และพัทลุง เรายังรู้สึกถึงความห่างไกลจากศูนย์อำนาจรัฐ ได้ดี เช่นที่หมู่บ้านในอำเภอพะโต๊ะ อำเภอคีรีรัฐนิคม อำเภอลานสกา อำเภอเวียงสระ และอำเภอ ท่งหวา เป็นต้น ตามเกาะและตามริมชายฝั่งทะเลของผืนแผ่นดินบางช่วงก็เช่นกัน ที่เกาะเต่า จังหวัดสุราษฎร์ธานี รัฐเพิ่งมาประดิษฐานตัวเองถาวร คือเพิ่งมาตั้งอาคารที่ทำการสาขาของอำเภอ (ตำบลเกาะเต่า อำเภอเกาะพะงัน จังหวัดสุราษฎร์ธานี) เมื่อปีที่ผ่านมา (พ.ศ.2538) ส่วนชาวบ้าน เริ่มมาตั้งแต่ ค.ศ.1947 แล้ว มาจากเกาะสมุยและเกาะพะงัน มากันครั้งแรกเพียง 2 ครอบครัว เป็น หมู่บ้านที่เรียกได้ว่าในทางปฏิบัติ ปราศจากรัฐ นานเป็นเวลาถึง 50 ปี คุณยายเนียม บุญชัย ผู้มา ตั้งรกรากอยู่ตั้งแต่นั้น เป็นสมาชิกคนหนึ่งใน 2 ครอบครัวแรก ปัจจุบันอายุ 85 ปี เล่าว่า “แต่ ก่อนไม่มีตำรวจ พวกอำเภอเพิ่งมาไม่นาน เพิ่งจะมาตั้งอำเภอเมื่อปีที่แล้ว คนมาอยู่กันเยอะขึ้น ถึง ตามมาเก็บภาษี”³ ภาพของกรณีเกาะเต่าในช่วงเวลาร่วมสมัยใกล้ตัวนี้ คงจะสะท้อนภาพของหมู่

บ้านอีกหลาย ๆ แห่งในที่อื่นในอดีตที่ไกลออกไป บนเกาะสมุย เกาะพะงันและชายฝั่งทะเลบางช่วงที่ห่างจากตัวเมือง

ภาพหมู่บ้านที่อำนาจอริภูมิเภาบางนี้อาจอนุมานได้ด้วยจากการที่มีการรวมกลุ่มชาวบ้านกันเองเป็นสำนักหรือชุมนุมในพื้นที่ต่างๆ ในลักษณะเป็นอิสระ คล้ายรัฐย่อยๆ ปรากฏในประวัติศาสตร์ภาคใต้ฝั่งตะวันออกเป็นระยะๆ โดยเฉพาะสมัยก่อนมณฑลเทศาภิบาล ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีชุมชนเช่นนี้ชัดเจนในหลายท้องที่ ในจังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมชนเหล่านี้มีชื่อเรียกกันคล้องจอง คือ “ทองแป้นหน้าขัน จันเท่าเต้ง หมิ่นปราบเล้ง เพ็งปากคร เซ่งนาบอน จรปากนัง” อาจารย์วิเชียร ณ นคร นักวิชาการผู้มีความรู้วัฒนธรรมภาคใต้อย่างลึกซึ้งได้ให้คำอธิบายว่า เมื่อชาวบ้านไปหักล้างทางพงเพื่อทำไร่ทำนา สร้างบ้านอยู่ในป่าดงข้างดงเสือ ก็จำเป็นต้องมีการรวมตัวเพื่อคุ้มครองป้องกันกันเอง มีการปกครองกันเองภายใน เมื่อมีคนมาเข้าด้วยมากขึ้น ก็มีผู้เรียกว่าเป็น “ช่อง” คือเป็นที่ช่องชุมผู้คน ท่านอาจารย์วิเชียรรับฟังมาจากน้าของท่านว่า หัวหน้าช่องมีอำนาจมาก เช่นหมิ่นปราบ (อยู่ที่บ้านคชธรรมราช ระหว่างหัวไทรกับเขยรใหญ่) นั้น กล้าตัดสินคดีเอง สั่งประหารชีวิตผู้ทำผิดเอง ตัวอย่างหมู่บ้านที่มีประวัติเป็นชุมชนอิสระในอดีต ยังมีชื่อและยังคงเป็นชุมชนอยู่ในปัจจุบัน คือบ้านอ้ายคุ บ้านอ้ายเขยว อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช บ้านคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช และบ้านส้อง อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นต้น⁴ หมู่บ้านเหล่านี้ตั้งขึ้นโดยพวกไพร่ที่หลบหนีนายมาด้วยสาเหตุต่างๆ ทางรัฐกล่าวหาหมู่บ้านเหล่านี้ว่าเป็นกองช่องชุม ไม่ยอมขึ้นต่อรัฐ ชาวบ้านในชุมชนเหล่านี้บางครั้งไม่เสียภาษี หรือไม่ยอมถูกเกณฑ์แรงงาน ชุมชนเหล่านี้มักจะตั้งอยู่ตามรอยตะเข็บต่อระหว่างจังหวัด ห่างไกลจากเมือง บริเวณจังหวัดพัทลุงตอนบนมีหมู่บ้านกึ่งอิสระเช่นนี้อยู่หลายแห่ง เนื่องจากในอดีตเป็นเขตที่อำนาจอริภูมิเข้ามาถึงยาก เป็นเขตที่อยู่ห่างจากเมืองใหญ่ของภาคใต้ คือห่างจากทั้งเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลา ด้านหนึ่งของจังหวัดพัทลุงเป็นภูเขา ด้านหนึ่งเป็นทะเลสาป พัทลุงจึงเป็นเสมือนเมืองลับแลของภาคใต้ ชุม “โจร” ของรุ่ง ดอนทราย และ คำ หัวแพร ในช่วงทศวรรษ 1910 ก็มีฐานที่มั่นอยู่ ณ หมู่บ้านในเขตจังหวัดพัทลุงนี้ ล้อม เพ็งแก้ว ชาวพัทลุง นักวิชาการผู้มีชื่อเสียงแห่งสถาบันราชภัฏเพชรบุรี ระบุในการสัมมนาวัฒนธรรมภาคใต้ครั้งหนึ่งว่า “ชาวบ้าน...เรียนรู้อาณาเขตแต่ละเมือง มีอำนาจอยู่เฉพาะในเขตของตน จึงนิยมตั้งรกรากอยู่แถบรอยต่อของเมือง... นอกจากนั้นยังเป็นการหลบหนีราชการได้อีกด้วย... เช่นเมื่อเมืองหนึ่งเคร่งครัดเรียกตัวก็หนีเข้าเมืองหนึ่งดังนี้...” ท่านได้ให้ข้อสังเกตด้วยว่า ชาวบ้านภาคใต้ “นิยมตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างกระจัดกระจาย ห่างไกลกันเพื่อให้ง่ายไปใช้บังคับไม่ได้... และมักแอบไปทำสวนรวมไว้ในที่ห่างไกล ถึงหน้ามีผลก็เดินทางไปเก็บเกี่ยวหามาकिनมาอยู่... ชาวบ้านไม่ไว้วางใจคนแปลกหน้า กลัวจะเป็นสายลับให้นาย”⁵ อาจารย์ล้อมให้ข้อสังเกตที่สำคัญมาก ท่านเข้าใจลึกซึ้งถึงจิตใจที่เฝ้าอิสระเสรีอย่างมากของชาวบ้านภาคใต้ หลีกหนีและปฏิเสธการบังคับของอำนาจอริภูมิอย่างสิ้นเชิง กล่าวโดยสรุปได้ว่า การตั้งชุมชนปกครองตนเอง เกิดจากความต้องการเป็นอิสระจากอำนาจอริภูมิเป็นสำคัญ คือ ไม่ต้องถูกเกณฑ์

พลัดพรากจากครอบครัวและชุมชน อีกทั้งงานเกณฑ์เป็นงานที่เหน็ดเหนื่อย นำเปื้อน สภาพการกินอยู่ยากลำบาก อาจถูกลงโทษ ถูกโบยตี และอาจเสี่ยงชีวิตด้วย การเกณฑ์แรงงานถูกยกเลิกใน ค.ศ.1892⁸

รัฐเกณฑ์ส่วยสิ่งของจากหมู่บ้านด้วย คือในหลายกรณีรัฐเก็บสิ่งของจากชาวบ้าน แทนการเกณฑ์แรงงาน เช่นเดียวกับผู้ที่ถูกเกณฑ์แรงงาน ผู้ที่ถูกเก็บส่วยคือผู้ที่มีศักดินาต่ำกว่า 400 โดยปรกติแล้วไพร่ (ชาวบ้านที่มีศักดินาต่ำกว่า 400) ในหัวเมืองต่างๆ ที่เรียกว่าไพร่สม จำนวนประมาณ 1/3 จะถูกแบ่งไว้ให้ส่งส่วยสิ่งของ อีก 2/3 ถูกเหลือไว้ให้เจ้าเมืองกรมการเมือง ได้เกณฑ์ใช้แรงงาน อาจารย์สงบบ ส่งเมือง ได้ค้นคว้าจากพงศาวดารเมือง จดหมายเหตุรัชกาลต่างๆ และใบบอก พบว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ หัวเมืองทางฝั่งตะวันออกถูกเกณฑ์ส่วยมากกว่าทางฝั่งตะวันตก เรียงจากมากไปหาน้อยดังนี้ สงขลา (กระเบื้องปูพื้น กระเบื้องมุงหลังคา เครื่องถม ผ้ายก) ชุมพร (ของป่า ไม้ชนิดต่าง ๆ ไม้ไผ่ หวาย ชีผึ้ง) นครศรีธรรมราช (ผ้า สบง ไม้ชนิดต่างๆ เชือก น้ำมันยาง ขมิ้น กรักขนุน กรักชี ชีผึ้ง) ไซยา (ยางรัก) พัทลุง (ดินประสิว) การเกณฑ์ส่วยมี 2 ชนิด คือ เกณฑ์ตามปรกติและเกณฑ์เนื่องในโอกาสมีงานพระราชพิธีเป็นพิเศษ การเกณฑ์พิเศษ ครั้งใหญ่ที่สุดคือตอนครบรอบ 100 ปี ของกรุงเทพมหานคร ค.ศ.1882⁹

นอกจากการเกณฑ์แรงงานและเกณฑ์ส่วยจากชาวบ้านแล้ว รัฐเก็บภาษีคือเก็บเงินค่าราชการหรือภาษีรายหัวแทนการเกณฑ์แรงงาน ภาษีค่านา ค่าน้ำ (ภาษีเครื่องมือจับสัตว์น้ำ) ค่ารูปพรรณโคกระบือ ภาษีเรือ (หากเป็นเจ้าของเรือ) เป็นต้น¹⁰

ความสัมพันธ์หลักทางเศรษฐกิจระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ เป็นในลักษณะที่หมู่บ้านถูกบังคับให้ส่งส่วยแก่รัฐ รูปแบบที่ดั้งเดิมที่สุด ส่งส่วยในรูปแรงงานโดยตรง ต่อมาในรูปแบบเป็นผลผลิตเป็นสิ่งของ และสุดท้ายเป็นเงินตรา รัฐบังคับเอาส่วนเกินไปจากหมู่บ้าน และเมื่อมองจากมุมของหมู่บ้านก็ไม่เห็นว่ารัฐให้สิ่งใดตอบแทนที่ชัดเจน หมู่บ้านจึงโน้มเอียงที่จะคิดว่ารัฐขูดรีดส่วนเกินของหมู่บ้าน จากมุมของหมู่บ้านรัฐอยู่ภายนอก เป็นคนอีกพวกหนึ่ง เป็นเจ้าเป็นนาย เป็น “ศัตรู” ของหมู่บ้าน หมู่บ้านรังเกียจรัฐ ปฏิเสธรัฐ หมู่บ้านอยู่ได้ด้วยตัวเอง ในเวลาปรกติอันยาวนานที่รัฐไม่เข้ามาเกี่ยวข้อง มีความสงบสุขดีอยู่แล้ว รัฐเข้ามาเมื่อใดก็คือเข้ามาขูดรีดส่วนเกิน ในภาคใต้ของไทย เนื่องจากหมู่บ้านกับรัฐอยู่ห่างไกลกัน หมู่บ้านอยู่ด้วยตัวเอง และสร้างเครือข่ายกันเองมาก ปรกติไม่สัมพันธ์กับรัฐ รัฐไม่เข้ามาจัดการสิ่งใดในหมู่บ้านเลย เข้ามาเป็นครั้งคราวนานๆครั้งหนึ่งเพื่อเกณฑ์แรงงานและเก็บส่วยเท่านั้น ลักษณะการแยก 2 ขั้ว อยู่ห่างกันมากและเป็นปฏิปักษ์กันของรัฐและหมู่บ้าน จึงปรากฏชัดเจนมากกว่าในภาคใดๆของไทย เป็นลักษณะพิเศษเฉพาะของระบบศักดินาไทยภาคใต้

อาจารย์สงบ ส่องเมือง และผู้เขียน มีความเห็นตรงกันว่า สังคมไทยโบราณประกอบด้วย 2 ส่วน คือหมู่บ้านกับรัฐ หรือบ้านกับเมือง บ้านหมายถึงชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรรม เป็นที่พักอาศัยของชาวบ้าน คือชาวนา ชาวสวน ชาวประมง ฯลฯ หรือชนชั้นชาวนา มีสังคม-วัฒนธรรมแบบพื้นบ้าน ส่วนเมืองเป็นศูนย์อำนาจของรัฐ เป็นที่พักอาศัยของตัวแทนอำนาจรัฐ หรือชนชั้นผู้ปกครอง เป็นสังคม-วัฒนธรรมของขุนนางหรือผู้ดี ทั้งสองส่วนนี้แตกต่างกันชัดเจน ทั้งทางเศรษฐกิจ อำนาจ และวัฒนธรรม แม้ในสังคมไทยขนาดเล็กแบบรัฐเจ้าฟ้าในหุบเขาภาคเหนือ หรือนอกดินแดนประเทศไทยออกไป ในรัฐฉาน สิบสองพันนา สิบสองเจ้าไท ฯลฯ การแยกชุมชนออกเป็น บ้าน และ เมือง ที่แตกต่างกัน ก็ปรากฏให้เห็นแต่โบราณแล้ว ศาสตราจารย์คำจอง (Cam Trong) ชาวไทดำ แห่งศูนย์วิจัยสังคมศาสตร์แห่งชาติเวียดนาม ก็เรียกสังคมไทยยุครัฐเจ้าฟ้านี้ว่า “บ้านเมือง” คำว่า “บ้านเมือง” นี้ใช้เรียกสังคมไทยเมื่อพิจารณาทั้งส่วนหมู่บ้านและรัฐเข้าด้วยกันเป็นสังคมเดียวกัน ชาวไทเราทั้งหลาย ทั้งในและนอกดินแดนประเทศไทย ใช้คำนี้ตั้งแต่โบราณมาจนทุกวันนี้

อั้งยี่และชนบทชาวบ้าน

การแตกตัวของสังคมภาคใต้ เป็นหมู่บ้านฝ่ายหนึ่งและรัฐอีกฝ่ายหนึ่ง บางครั้งรุนแรงถึงขั้นเกิด “อั้งยี่” หรือชนบทชาวบ้าน (เรียกจากแง่มุมของรัฐ) ใช้กำลังอาวุธ ครอบคลุมาณาบริเวณกว้าง กรณีที่สำคัญบนฝั่งตะวันออกคือยี่หินหัวควาย (หรือยี่หินหัวควาย) ค.ศ.1885¹¹ และอั้งยี่บางชนะ¹² ในสมัยรัชกาลที่ 6 ค.ศ.1912¹³

ยี่หินหัวควายเป็นการรวมกลุ่มของชาวไทย เริ่มที่จังหวัดชุมพร มีพระระดับสมภารเป็นหัวหน้า ได้รับยกย่องให้เป็นพระเมธานักปราชญ์ จุดหมายเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิก ประชุมในโบสถ์ ถ้ำและป่าดง สาบานต่อกันโดยกินน้ำแช่ศาสตราวุธ ต่อต้านและปล้นคนจีน ขยายกำลังไปถึงหลังสวน ไชยา กาญจนดิษฐ์ และคีรีรัฐนิคม ถูกปราบใน ค.ศ.1887 มีผู้ถูกเรียกตัวมาชำระไม่ว่าต่ำกว่า 400 คน อาจารย์สมพงษ์ นาควิเชียร แห่งโรงเรียนศรียาภัย จังหวัดชุมพร ให้ข้อมูลเพิ่มเติมใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ ว่า ที่หมู่บ้านทับตะเคียน ชุมพร มีหัวหน้าพวกยี่หินหัวควายชื่อนายเขียว ที่หมู่บ้านบางลึกหัวหน้าชื่อนายเกตุ ไปไหนมาไหนขึ้นนั่งเสลี่ยงมีคนหาม พรรคพวกห้อมล้อม ทางกลดใบกะซังสีเขียว ตัวหัวหน้าจึงได้ชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า “เจ้าฟาร์มเขียว” หัวหน้าเหล่านี้ถูกส่งเข้าไปลงอาญาในกรุงเทพฯ¹⁴

ส่วนอั้งยี่บางชนะ เกิดจากการที่คน “โนบาง” ที่ลุ่มชายฝั่งห่างจากทะเลประมาณ 3 กิโลเมตร ตรงข้ามฝั่งแม่น้ำตาปีกับตำบลบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี คือบางชนะ บางไผ่ บางโพ ฯลฯ ซึ่งเป็นนาข้าวและสวนมะพร้าว เจริญมาก่อนบ้านดอน ถูกเกณฑ์ไปใช้งานโยธา ก่อสร้างทาง พวกเขาถูกข่มขู่ ถูกใส่ชื่อใส่คำ ถูกตีตรวน และถูกโบยตี ชาวโนบางเป็นนักสู้ ต่อต้านความอยุติธรรมและราชการอยู่ก่อนแล้ว เนื่องจากได้รับการศึกษาทางการเมืองมาจากขบวนการ

ร.ศ.130 ที่กรุงเทพฯ จึงรวมพวกต่อสู้ ใช้นิยามผู้คุมข้าราชการ การต่อต้านขยายไปถึงท่าฉาง ไชยา หลังสวน ท่าทอง บ้านล่อง และพัทลุง ประจวบกับเวลาใกล้เคียงกันที่ตำบลทุ่งเตา อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ก็เกิดขบถของชาวบ้าน ใช้นิยามศิลาเป็นอาวุธ รวมขบวนเข้าด้วยกันกับชาวโนบาง ปกครองกันเองและต่อต้านรัฐ รัฐต้องปราบทั้งด้วยกำลังจับหัวหน้าขบถคุมขัง และด้วยการประนีประนอม เอาใจใส่สนับสนุนอาชีพของลูกๆของหัวหน้าอภัยบางชนะ เหตุการณ์จึงสงบได้ คุณเชื้อ กาทแก้ว นักเคลื่อนไหวและผู้รู้ท้องถิ่น ลูกหลานของชาวโนบาง ปัจจุบันอายุ 84 ปี เล่าถึงเหตุการณ์อภัยบางชนะการต่อสู้ของบรรพบุรุษของท่านอย่างภูมิใจ “พวกโนบางมีเอกลักษณ์เป็นนักสู้เรามาด้วยกัน เราปรึกษาหารือกันเรื่องปัญหามันเมือง เราไม่ฟังราชการ เราสู้กับราชการ เพราะทางราชการมองชาวบ้านเป็นบ่าวไพร่ เป็นข้าทาส”

ศาสตราจารย์ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ปัญญาชนอาวุโสคนสำคัญ ซึ่งเป็นชาวใต้เอง เคยตั้งข้อสังเกตที่เข้าถึงจิตใจของคนใต้อย่างมากไว้ว่า “คนใต้โดยส่วนรวม...เป็นตัวของตัวเองมาก หัวแข็ง หยิ่งย่องในตัวของตัวเอง ไม่อ่อนน้อมเหมือนคนกรุงเทพฯ หรือคนภาคกลางเท่าไรนัก สุภาพด้วยแต่ลึกๆหาหยอมไม่”¹⁵

รัฐกับการเกิดเจ้าที่ดินและนายทุนท้องถิ่น

ในการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยสู่สมัยใหม่ตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 19 รัฐมีบทบาทสนับสนุนการเกิดเจ้าที่ดินและนายทุนท้องถิ่นในภาคใต้ พัฒนาเป็นชนชั้นใหม่ชัดเจนนอกจากชาวบ้าน

แม้ว่าการผลิตข้าวเพื่อขายในภาคใต้ฝั่งตะวันออกไม่ได้ขยายตัวมากเช่นในภาคกลาง เนื่องจากข้อจำกัดของพื้นที่ ตั้งแต่ทศวรรษ 1920 จนถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 การผลิตข้าวก็ขยายตัวแถบจังหวัดนครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุง ซึ่งเป็นที่ราบกว้าง เริ่มมีปรากฏการณ์คล้ายในภาคกลางและภาคเหนือ คือขุนนางที่มีอิทธิพลเข้าจับจองที่ดินโดยอาศัยอำนาจราชการ บางกรณีใช้แรงงานเกณฑ์ชาวบ้านสร้างทำนบเพื่อให้กักน้ำได้ เป็นการปรับปรุงที่ดินที่จับจองเพื่อปลูกข้าว แต่เป็นในขอบเขตที่แคบกว่าในภาคกลางมาก ในงานวิจัยเดิมของผู้เขียน เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต (2527)¹⁶ ได้ยกกรณีขุนพิบูลเปรมประดิษฐ์ที่อำเภอพิบูล จังหวัดนครศรีธรรมราช ขุนฉลาดฉลองเขต ที่ตำบลฉลอง อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช และขุนรักษาไทยบุรี ที่อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช ทุกคนที่ระบุเป็นกำนัน และต่างจับจองที่ดินไว้มาก

ผู้เขียนงานวิจัยนี้ยอมรับว่า ยังไม่ได้ศึกษาประวัติศาสตร์การเกิดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินสมัยใหม่ในภาคใต้ แต่ได้รับทราบจากอาจารย์สงบ สงเมืองว่า เป็นกระบวนการที่ปรากฏชัดเพียงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้เอง อาจารย์สงบให้ข้อมูลว่า การเกิดระบบถือครองที่ดินตามระบบ

กรรมสิทธิ์สมัยใหม่เริ่มมีขึ้นในยุคบุกเบิกปลูกยางพารา หลังจากที่มีทางรถไฟสายใต้แล้ว (ค.ศ. 1916) และขยายตัวมากหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (ค.ศ. 1945) เพราะการเพิ่มขึ้นอย่างมากของการผลิตยางพาราและปาล์มน้ำมัน¹⁷

รัฐสนับสนุนการเกิดและการพัฒนาการของนายทุนท้องถิ่นในช่วงเวลาตั้งแต่ปลาย ศตวรรษที่ 19 ด้วย บนฝั่งตะวันตกเป็นเรื่องที่เห็นชัดเจน คือกรณีเหมือง ที่รัฐแต่งตั้งพ่อค้าจีน ให้เป็นเจ้าเมือง มีอำนาจทั้งบริหารราชการ เก็บภาษี และทำการค้าของตัวเอง กำไรจากธุรกิจ และภาษีที่เก็บได้แบ่งกันระหว่างพ่อค้าจีนกับรัฐ เมืองต่างๆจำนวนมากบนฝั่งตะวันตกถูกให้เหมา ไป คือระนอง ภูเก็ต พังงา ตรัง ตะกั่วทุ่ง เป็นต้น ส่วนใหญ่เจ้าเมืองจะเป็นคนจีนในตระกูล ณ ระนอง บนฝั่งตะวันออก ชุมพร ไซยา นครศรีธรรมราช และพัทลุง ใช้ระบบเจ้าภาษีนายอากร คือ รัฐให้อำนาจพ่อค้าจีนผูกขาดการค้าฝิ่น ต้มสุรา เก็บรังนกนางแอ่น และเปิดบ่อนเบี้ย ซึ่งล้วนแล้วแต่ เป็นที่มาของรายได้จำนวนมาก ชาวบ้านจะทำการผลิตหรือค้าขายสินค้าเหล่านี้ไม่ได้ รวมทั้งให้พ่อค้าจีนเก็บภาษีเบ็ดเตล็ดอีกหลายชนิด เจ้าภาษีจะได้รับแต่งตั้งเป็นขุนนางโดยอัตโนมัติ มีอำนาจทำการค้าผูกขาด เก็บภาษี อำนาจบริหารและตุลาการบางชนิดด้วยในท้องถิ่น แต่ไม่ได้เป็นตัวเจ้าเมืองเอง สำหรับเจ้าเมืองสงขลาเป็นกรณีกึ่งกลาง คือเจ้าเมืองซึ่งเป็นคนจีนในสกุล ณ สงขลา ได้รับแต่งตั้งจากรัฐให้เป็นผู้ผูกขาด ทำการค้าผูกขาดสำคัญๆ คือรังนกและสุรา แต่ไม่ได้มีอำนาจถึงกับเหมา เมือง พ่อค้าชาวจีนสะสมทุนจากกำไรจากการค้าผูกขาดโดยอำนาจการเป็นเจ้าภาษีมากกว่ากำไรจากการค้าอื่นๆ รัฐเองก็มีรายได้จากภาษีที่เก็บจากการค้าผูกขาดเหล่านี้สูง สุทธิ ประศาสน์ เศรษฐ และผู้เขียนได้ศึกษาเรื่องเจ้าภาษีนายอากรนี้ไว้ในบทความ “ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910 (2528)” ในการศึกษาดังกล่าว ได้พบว่าตลอดครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 จากตัวเลขทั้งประเทศ รายได้จากการอนุญาตให้ชาวจีนทำกิจการผูกขาด บ่อนเบี้ย หว่ย ต้มสุรา และฝิ่น คิดเป็นประมาณครึ่งหนึ่งของรายได้ทั้งหมดของรัฐ¹⁸ ตัวเลขของสงขลาใน ค.ศ. 1895 จากการอ้างอิงใน รายงานวิจัยการพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ 2310-2444 (2522) ของอาจารย์สงบ ส่องเมือง ก็ให้ภาพในลักษณะเดียวกัน¹⁹ อาจารย์สงบ ส่องเมืองเองก็ได้ศึกษาระบบเหมาเมืองและระบบเจ้าภาษีนายอากรในกรณีของภาคใต้อย่างละเอียดในการเขียนคำ “ภาษีอากรจากหัวเมืองภาคใต้” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ (2529)²⁰ ระบบเหมาเมืองยกเลิกใน ค.ศ. 1891 และระบบเจ้าภาษีนายอากรยกเลิกใน ค.ศ. 1908 รัฐบาลเอามาจัดเก็บเอง นอกจากการเก็บรังนก ยังเป็นระบบให้มีพ่อค้าผูกขาดอยู่

อาจารย์สงบ ส่องเมืองอธิบายว่า²¹ ที่รัฐสนับสนุนนายทุนจีนในภาคใต้ เพราะเหตุผล 2 ประการคือ (1) จีนสามารถเป็นคนกลาง เชื่อมประสานให้สังคมไทยพุทธและสังคมมาเลย์อิสลาม เข้ามาปรองดองกันได้ เช่นที่กัณฑ์ตั้ง พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) สมุหเทศาภิบาล มณฑลภูเก็ต สามารถบริหารอย่างได้ผล และ (2) จีนขยายฐานเศรษฐกิจให้กับราชการ จัดกิจการ

ค้าผูกขาดต่าง ๆ ให้ ภาคใต้ฝั่งตะวันตกฐานเศรษฐกิจเป็นการค้าอยู่มาก ไม่ใช่การเกษตร รัฐจึงยังทุ่ม
สนับสนุนพ่อค้าเงินสูงมาก

บทที่ 6

การเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้าน คือ จากเดิมที่ผลิตเพียงเพื่อเลี้ยงชีพเท่านั้น เป็นการผลิตเพื่อขายควบคู่ไปด้วยกัน

ตั้งแต่ทศวรรษ 1920 จนถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 การผลิตข้าวขายตัวในจังหวัด นครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุง เนื่องจากการเก็บภาษีรัฐูปการคนละ 4 บาท แทนการเกณฑ์ แรงงานและส่วยตั้งแต่ทศวรรษ 1890 ทำให้ชาวบ้านต้องชวนขายผลิตสิ่งที่ขายเป็นเงินได้ ทั้งดี มาตรฐานต่อข้าวเพิ่มสูงขึ้น เพื่อนำไปเลี้ยงชาวจีนบริเวณภูเก็ต พังงา และตรัง ที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น เพราะการเฟื่องฟูของเหมืองแร่ มีรถไฟสามารถขนข้าวจากฝั่งตะวันออกไปยังฝั่งตะวันตกแล้วใน ค.ศ.1916 ชาวบ้านอพยพเข้าไปทำนาและตั้งบ้านเรือนในที่ลุ่มอำเภอกว๊านพะไท เชียงใหญ่ และ ปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเดิมไม่มีการผลิต ในสมัยที่พระยาสุมนนวิวัฒน์เป็นข้าหลวง เทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช (ค.ศ.1896-1906) ได้มีการทำถนนและขุดคลองในบริเวณดังกล่าว ณ ที่นาที่สร้างใหม่นี้ การทำนาเป็นแบบนาหว่าน เพราะเนื้อที่กว้างทำนาดำไม่ทัน การปลูก ข้าวที่นี้เป็นการปลูกเพื่อขายตั้งแต่แรกเริ่มไม่ใช่ปลูกเพื่อยังชีพ หลังจาก ค.ศ.1962 เริ่มมีการใช้รถ ไถเดินตามในบริเวณนี้ด้วย ในจังหวัดสงขลา เขตอำเภอรโนดและสติงพระ ก็มีการขยายตัวของการผลิตข้าวในช่วงเดียวกันกับในเขตนครศรีธรรมราช¹

ชาวนาในอำเภopakพนัง เชียงใหญ่ และหัวไทร จะเอาข้าวเปลือกใส่เรือไปขายเอง ที่โรงสีไฟเครื่องจักรไอน้ำ เป็นของคนจีน ที่อำเภอชะอวดและอำเภopakพนัง ชาวนาที่ระโนด-สติงพระเอาข้าวไปสีที่โรงสีในเมืองสงขลา หรือขายให้พ่อค้าคนจีนหรือโรงสีที่มีเรือเข้ามาซื้อ ข้าวเปลือกถึงหมู่บ้าน โรงสีที่ชะอวดเมื่อสีเป็นข้าวสารแล้ว จะส่งขึ้นรถไฟเพื่อไปขายลงได้และฝั่ง ตะวันตก ส่วนโรงสีที่ปากพนังจะส่งขึ้นเรือกลไฟของบริษัทอีสต์เอเชียติกไปขายที่สิงคโปร์ หลัง สงครามโลกครั้งที่ 2 เริ่มมีโรงสีขนาดเล็กระบายอยู่ตามริมน้ำทั่วไป เจ้าของเป็นคนไทย²

หมู่บ้านชาวนาที่อยู่ใกล้ทะเลขายอาชีพไปสู่การทำประมงด้วย ตั้งแต่ทศวรรษ 1940 มีวิธีการใหม่ๆเกิดขึ้น ได้แก่การพลอยเขาและการโยง การพลอยเขาคือการที่ชาวนาไทยไป ลงเรือร่วมจับปลากับพวกแขกหมู่บ้านประมง ชาวไทยเหล่านี้ไม่มีเรือไม่มีอวน ก็ต้องไป“พลอยเขา” คือพลอยลงเรือเขา ลำหนึ่งออกไป 10-11 คน จับปลามาได้ก็มาแบ่งกัน ต่อมาจึงออกเรือหาปลา เอง ส่วนการโยงคือการจับปลาโดยเอาเรือของตนไปผูกไว้ท้ายเรือหาปลาขนาดใหญ่ แล้วให้เรือใหญ่

ลากไป เมื่อได้ปลาก็ขายให้เรือใหญ่ในทะเลเลย ในช่วงนี้เองที่ชายฝั่งทะเลบางแห่งของจังหวัด นครศรีธรรมราช ดึงดูดแหวกทรายร่นเข้ามา ที่ชาวบ้านเรียกว่าถูก “น้ำกิน” ทำให้ชาวประมง แยกมุสลิมต้องถอยร่นเข้ามาอยู่ด้านในมากขึ้น จึงเกิดการออกทะเลร่วมกันระหว่างชาวมุสลิมกับชาวไทย³

เครื่องมือจับปลาก็มีการเปลี่ยนแปลง อวนเป็นแบบลาก เป็นแบบถุงมีหางมีปาก ลากไปกับเรือ จากอวนชั้นเดียวเปลี่ยนเป็น 3 ชั้น สุดท้ายดัดแปลงเรือใหม่โดยเฉพาะหลัง ค.ศ. 1961 “เรือเก่าเอาใบออก แล้วก็เอาเครื่องติดท้ายเรือ” ออกเรือครั้งหนึ่งไม่ใช่ครึ่งเดียวเหมือนแต่ ก่อน ออกไปนานหลายชั่วโมงจึงกลับ เพราะสัตว์น้ำลดจำนวนลง และต้องเลือกชนิดและพันธุ์ปลา หรือสัตว์น้ำที่จะจับ ตามความต้องการของตลาด ออกเฉพาะผู้ชาย ไม่ทั้งชายหญิงดังแต่ก่อน และ เนื่องจากในระยะต่อมาต้องซื้อเรือและเครื่องยนต์ทำให้ต้นทุนสูงขึ้น ต้องติดหนี้และเสียดอกเบี้ย ทำให้ชาวบ้านต้องพยายามหาปลาให้ได้มากๆ⁴

หลังวาทภัย ค.ศ.1962 ชุมชนชาวประมงเข้าสู่ระบบตลาดในระบบทุนนิยมชัดเจน โดยเฉพาะชาวมุสลิมจะมุ่งเน้นการจับเพื่อขาย เมื่อจับปลาได้จะนำไปขายเก่าแก่แปปลาทั้งแพน้ำ และแพบก แพน้ำมักรับไปขายต่อ ส่วนแพบกซื้อขายกันในท้องที่⁵

ตั้งแต่ทศวรรษ 1920 เริ่มมีการส่งผลไม้ขึ้นตู้รถไฟไปขายที่กรุงเทพฯ หลังสงครามโลกครั้งที่สองชาวสวนปลูกแบบตั้งใจปลูก มีเครื่องหมายไว้ว่าปลูก ณ จุดใด มีการบำรุงรักษา เลือก ผลที่โตงามๆไปขาย หาบไปไกลๆเป็นสิบกิโลเมตร ออกตั้งแต่ตี 4 ไปถึงสว่างที่เมือง นครศรีธรรมราช บางทีใช้เกวียน การใช้เรือเหนือเริ่มน้อยลงตั้งแต่ ค.ศ.1967 เพราะมีหนทางบก ลานสกา-นครศรีธรรมราช พรหมโลก-นครศรีธรรมราช คลองก็ดีขึ้น ตอนแรกเมื่อชาวบ้านเอาผลไม้ไปขาย พ่อค้าก็รับซื้อไว้เพื่อขายปลีกที่ตลาด ไม่ได้ส่งไปไหน เรียกพ่อค้าพวกนี้ว่า พวกหากิน ปากแข็ง⁶

การเปลี่ยนแปลงสำคัญมากในหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกคือการปลูกยางพาราเพื่อขาย การเปลี่ยนแปลงนี้ปรากฏชัดเจนหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ก่อนหน้านั้นการทำสวนยางเริ่มที่ จังหวัดตรังฝั่งตะวันตก ชาวบ้านฝั่งตะวันออกเริ่มปลูกยางเพราะต้องการขายยางหารายได้เป็นเงิน เนื่องจากผลไม้บางครั้งราคาไม่ดี ชาวบ้านแบ่งพื้นที่ซึ่งเดิมปลูกสวนผลไม้ออกมาส่วนหนึ่ง เอามา ปลูกยาง ปลูกยางกับผลไม้ในสวนเดียวกันก็มี หรือถางป่าขยายไปสู่พื้นที่ใหม่ ปลูกต้นยางพาราตามเชิงเขาและเนินเขา เงินที่ได้จากการขายยางเอาไปซื้อเสื้อผ้า การทอผ้าใช้เองเลิกกันไปเรื่อยๆ เพราะผ้าไม่ทันใช้ แต่สวนยางที่ชาวบ้านทำนี้ก็แบบขนาดเล็ก ชาวบ้านทำกันคนละเล็กละน้อย ขนาดเนื้อที่ถือครอง 10 ไร่ก็เป็นสูงสุดแล้ว อย่างไรก็ตามการขายยางพาราก็เป็นที่มาของรายได้ที่เป็นตัวเงินสำคัญที่สุดของชาวบ้านฝั่งตะวันออก และในปัจจุบันสงขลาและนครศรีธรรมราชเป็น

จังหวัดที่มีพื้นที่เพาะปลูกยางพารามากที่สุดในภาคใต้ อาจารย์สงบ ส่งเมือง ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้มาจนถึงช่วงยุคร่วมสมัยระบุว่า การขยายตัวของการผลิตยางในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นก้าวสำคัญของการก่อตัวของระบบทุนนิยมในภาคใต้ ผู้ที่สนใจอาจศึกษาได้จากผลงานบทความวิจัยขนาดยาวของท่านอาจารย์สงบ “วิวัฒนาการเศรษฐกิจภาคใต้” วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง ปีที่ 6 ฉบับที่ 1-2 ตุลาคม 2529-มีนาคม 2530⁷

ตลาดในภาคใต้ฝั่งตะวันออกที่เป็นตลาดของคนจีน เป็นตลาดการค้าจริง ๆ ไม่ใช่ตลาดน้ำใจ มีโรงงานไม้ไผ่ปูผ้าขายบนดิน ติดตลาดทุกวัน ไม้ไผ่เฉพาะบางวัน มีมาแต่เดิมแล้ว เช่น ตลาดบ้านดอน ตลาดท่าทอง สุราษฎร์ธานี ตลาดทานพอ ตลาดท่าวัง ตลาดปากพนัง นครศรีธรรมราช ตลาดท่าแค พัทลุง ตลาดเมืองสงขลา เป็นต้น ที่ตลาดแบบนี้มีการซื้อขายสินค้าทั้งที่เป็นผลผลิตภายในท้องถิ่นและจากต่างแดน ชาวบ้านเอาข้าว ปลา มะพร้าว ผลไม้ ของป่ามาขาย แล้วซื้อเกลือ ผ้า ถ้วยชาม กระละมัง กระทะ ของชำต่าง ๆ กลับไป ตลาดแบบนี้เป็นตลาดการค้าระหว่างชาวไทยกับชาวต่างด้าว ไม่ใช่ระหว่างชาวไทยด้วยกันเอง แตกต่างมากจากตลาดน้ำใจของชาวไทย การแลกเปลี่ยนมีอัตราค่าแลกเปลี่ยน เช่นผ้าลาย 1 ผืนต่อข้าวเปลือก 10 แล่ง (ภาชนะตวงทำด้วยกะลามะพร้าว) และผู้กำหนดอัตรานี้ก็คือนักต่างด้าวนั่นเอง ชาวบ้านท่านหนึ่งที่บ้านแหลมโดนดอ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง พุดออกมาได้ภาพชัดเจนว่า “(ของ)ค่อยมี(ราคา)ขึ้นมาเมื่อพวกเจ๊กมาอยู่” เรือใบขนาดใหญ่นำเอาสินค้ามาจากต่างเมืองและต่างประเทศ ต่อมาเรือใบเปลี่ยนเป็นเรือกลไฟ ตลาดชนิดนี้มักเป็นที่ตั้งของศูนย์การปกครอง เป็นที่ว่าการของเจ้าเมืองและเป็นสำนักของเจ้าภาษีนายอากรด้วย ตลาดชนิดนี้ขยายตัว พร้อมไปกับการเพิ่มขึ้นของการผลิตเพื่อขาย หลังจากการสร้างทางรถไฟเชื่อมกรุงเทพฯกับภาคใต้เสร็จใน ค.ศ.1916 เกิดตลาดในลักษณะนี้เป็นเมืองเล็กๆ บนเส้นทางรถไฟมากขึ้นอีก เช่น ฉวาง หลักช้าง นาบอน จันดี ร่อนพิบูลย์ ทุ่งสง และชุมทางเขาชุมทอง เป็นต้น เป็นเมืองของชาวจีนที่เดิมเข้ามาเป็นกรรมกร เช่นกรรมกรเหมืองแร่ที่ร่อนพิบูลย์ หรือรับจ้างหาบปลาที่บ้านดอน หรือหาบน้ำที่บ้านแหลมโดนดอ จังหวัดพัทลุง หรือเป็นจีนฮกจิวหรือฮกเกี้ยนชนบทซึ่งเชี่ยวชาญเรื่องยางโดยเฉพาะ อพยพเข้ามาปลูกยางโดยตรง เช่นเดียวกับที่จังหวัดตรัง ชาวจีนเหล่านี้แต่แรกจนมาก มีเพียง “เสื้อตัวกางเกงตัว เทียนนอนตามท้ายครีวเขา (แต่)ความชั่วไม่ทำ” รถไฟทำให้กรุงเทพฯกับภาคใต้ติดต่อกันสะดวกขึ้น เดิมการเดินทางทางบกจากกรุงเทพฯถึงสงขลาใช้เวลา 1 เดือน และการเดินทางโดยเรือกลไฟใช้เวลา 4 วัน แต่การเดินทางโดยรถไฟใช้เวลาไม่เกิน 2 วัน สินค้าต่างๆเข้ามาถึงชุมชนหมู่บ้านสะดวกขึ้น⁸

แม้ว่าการผลิตเพื่อขายเกิดขึ้นและตลาดในระบบทุนนิยมขยายตัว ระบบเกลือและตลาดน้ำใจก็ยังคงมีความเหนียวแน่นอยู่ การไปมาหาสู่พึ่งพากันในหลายๆพื้นที่ยังรู้สึกสนิทสนมเหมือนเดิม เพราะถึงแม้จะมีการคมนาคมที่สะดวกขึ้น สามารถซื้อสินค้าได้มากขึ้น และมีต้นทุนทางด้านเวลาในการเดินทาง แต่ก็ยังเดินทางไปหาเกลือที่อยู่ใกล้ๆกันอยู่ และปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ๆ เช่น “บางทีเอาเคยไป แบกไป ต่อมาเมื่อรถขึ้นรถเอาไป ปัจจุบันยังเอาไปให้เพื่อน ส่วนที่

ชายก็ขาย บางส่วนก็ให้เพื่อนกินบ้าง เพราะเพื่อนเอามาให้ เราต้องเอาไปให้เพื่อนบ้าง” ชาวบ้านยังคงมีการช่วยเหลือแบ่งปันกัน ฟังพากัน และมีน้ำใจต่อกันในรูปแบบต่างๆ ที่ปรากฏในด้านการผลิตและด้านอื่นๆ ทั้งภายในเครือญาติ ในชุมชน และระหว่างชุมชน ทั้งการออกปาก การไปมาหาสู่ของเครือญาติ การไปมาหาสู่ของเกลอ การไปคลุกคลีตีโมง เป็นต้น จึงทำให้ชาวบ้านสามารถอยู่ได้ด้วยชุมชนของตนเอง ในช่วงเวลาประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา เกิดวิกฤตการณ์ใหญ่ๆ 2 ครั้ง เหตุการณ์ก็ได้พิสูจน์แล้วว่าชาวบ้านช่วยเหลือซึ่งกันและกันในช่วงวิกฤตนั้นเต็มที่ ครั้งหนึ่งคือในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวบ้านชาวเมืองเข้าไปขอหลบภัยในชุมชนทำสวนต่างๆ ที่ไม่รู้จักกันมาก่อน ชาวสวนก็มีน้ำใจให้อยู่ถึง 10-20 วัน อีกครั้งหนึ่งคือในช่วงเกิดวาตภัยครั้งใหญ่แหลมตะลุมพุก ค.ศ.1962 ชาวบ้านช่วยกันทุกอย่าง อย่างที่ปากพนัง “บ้านพังหมด ขออยู่กันได้ บ้านที่ไม่พังคนอยู่กันเต็ม ไปช่วยกันซ่อมบ้านที่พัง”^๑

บทที่ 7

บทสรุป

โดยไม่คิดฝัน การศึกษาเศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต ทำให้ผู้เขียนเห็นภาพชีวิตชาวบ้านไทยโดยส่วนรวมชัดขึ้นมาก ผู้เขียนคิดว่าภาพชีวิตชาวบ้านภาคใต้ส่วนใหญ่คือภาพจำลองของชีวิตชนบทในยุคสมัยเก่าโพ้นของทุกภาคของไทย แต่การค้นคว้าในภาคอื่นไม่อาจให้ภาพที่แจ่มชัดเท่า เพราะภาพโบราณนั้นได้เลื่อนไป สำหรับผู้เขียน ความแตกต่างระหว่างภาคที่ปรากฏ อาจเป็นเพียงความแตกต่างระหว่างยุคสมัย ภาคใต้คือภาพโบราณของภาคอื่น ความห่างไกลจากศูนย์อำนาจและศูนย์เศรษฐกิจทำให้หมู่บ้านภาคใต้รักษาชีวิตแบบเดิมไว้ได้มากกว่าทุกภาค

ผู้เขียนสรุปภาพเศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีตได้ 3 ประการ คือ:

1. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยสามารถผลิตเลี้ยงตัวเองได้ ปลูกข้าว ทอผ้า และหาอาหารได้จากธรรมชาติ ความสามารถเลี้ยงตัวเองได้มีพื้นฐานมาจากทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์อย่างหนึ่ง และระบบสังคมและวัฒนธรรมที่สมาชิกแห่งชุมชนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และช่วยเหลือแลกเปลี่ยนกันเองระหว่างชุมชนอีกอย่างหนึ่ง เครือข่ายระหว่างชุมชนช่วยทำให้แต่ละชุมชนมีความพอเพียงยิ่งขึ้น

2. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยมีน้ำใจเป็นลักษณะพื้นฐาน การผลิตและการวิภาคในเศรษฐกิจชนบทไทยเต็มไปด้วยการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและการให้เปล่า เศรษฐกิจไทยมีพื้นฐานเดิมเป็นเศรษฐกิจชุมชน ไม่ใช่เศรษฐกิจปัจเจกชนอย่างเช่นในตะวันตก เครือข่ายการแลกเปลี่ยนในภาคใต้ ทั้งภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน เกิดขึ้นเพื่อช่วยเหลือกัน ไม่ใช่เพื่อผลประโยชน์ หรือเพื่อกำไร เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยโดยแก่นแท้แล้วคือเศรษฐกิจคอมมูนแห่งชุมชนบุพกาลที่คงทนอยู่ข้ามยุคสมัย ลักษณะที่หมู่บ้านภาคใต้ของไทยมีความเป็นชุมชนสูง ทำให้การรวมตัวกันเองของชาวบ้านมีความแน่นแฟ้น สถาบันหมู่บ้านมีเสถียรภาพ คงตัวอยู่ได้ตลอดมา สามารถเผชิญกับอันตราย เช่นสงคราม และการเอารัดเอาเปรียบที่มาจากภายนอก

3. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยสามารถอยู่ได้โดยปราศจากรัฐ สภาพปราศจากอำนาจรัฐชน ชุมชนหลายแห่งในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุง เกาะ และชายฝั่งทะเลบางช่วง เป็นตัวอย่างอย่างดี ชุมชนเหล่านี้สามารถปกครองตัวเองได้ อีกทั้งชาวบ้านเองก็ปรารถนาที่จะมีชีวิตอยู่ในชุมชนที่ปราศจากรัฐ พวกเขากลัวการเกณฑ์แรงงาน การถูกลักเลขที่ข้อมือ เปื้อนหน่วยการรับใช้เจ้านาย และไม่ยอมเสียภาษี เขาต้องการทำมาหากินโดยอิสระ พวกเขาสามารถรวมตัวกันเองโดย

ใจสมัครเป็นชุมชนขนาดเล็กที่ให้การคุ้มครองและความอิสระ พวกเขาไม่เห็นว่ารัฐได้เคยมาทำประโยชน์อะไรให้ มาถึงหมู่บ้านครั้งใด ก็มาเรียกเอาแรงงานและผลผลิต

ผู้เขียนคิดว่าลักษณะทั้ง 3 ประการนี้ของเศรษฐกิจหมู่บ้านไทย อาจมีรากฐานมาจากลักษณะพิเศษของสังคมและวัฒนธรรมไทยโบราณ ซึ่งอาจค้นคว้าสืบเนื่องต่อไปได้ถึงประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมไทนอกประเทศไทย คือสังคมและวัฒนธรรมของชนเผ่าเยวโบราณในตอนใต้ของแม่น้ำแยงซีเกียง บรรพบุรุษของชนเผ่าไท อารยธรรมโบราณของดินแดนตอนใต้ของจีน มีลักษณะเป็นวัฒนธรรมหมู่บ้านเข้มข้น คือรักษาลักษณะบุพกาล น้ำใจ ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความเป็นเครือญาติ ความเป็นชุมชน รักษาไว้ได้เข้มข้นและรักษาไว้ได้นานกว่าวัฒนธรรมใหญ่ คือวัฒนธรรมอินเดียหรือจีนซึ่งมีความเข้มงวดมากกว่า อีกทั้งเขตที่วัฒนธรรมไทเจริญรุ่งเรืองในสมัยหลังอยู่ ณ ดินแดนซึ่งมีความหนาแน่นของประชากรน้อยเมื่อเทียบกับทวิพยากร เป็นดินแดนที่มีความอุดมมากกว่า

ภาคผนวก

การปลูกข้าวของชาวไทยในอดีต: กรณีภาคใต้

วิเชียร ณ นคร

การปลูกข้าวในอดีตนั้นมีอยู่ 2 ประเภท คือ

1. ทำไร่ข้าว (ข้าวไร่) ทำกันในพื้นที่ที่เป็นที่ราบสูงหรือไหล่เขา ข้าวที่ปลูกนั้นเป็นพันธุ์พิเศษ เพราะเป็นพันธุ์ที่ไม่ต้องการน้ำมาก เพียงแต่อาศัยน้ำฝนเพียงเล็กน้อย และน้ำค้างก็เพียงพอ และเป็นพันธุ์ข้าวเบาที่ได้ผลผลิตเร็ว การปลูกข้าวไร่ในภาคใต้เรียกว่า “น้ำข้าว” โดยมีคนสองคนต้องช่วยกัน คนหนึ่งถือไม้ยาวปลายแหลมที่เรียกว่า “ไม้สั๊ก” (คำว่า “สั๊ก” ในภาษาถิ่นใต้หมายถึงปักหรือแทง) ทั้งสองมือสั๊กหรือแทงลงไปดินอันเป็นพื้นที่ที่เตรียมไว้ให้ เป็นรูเป็นหลุมเดินแทงซ้ายทีขวาที เว้นระยะห่างกันเพียงรูละ 1 คอก คนตามหลังจะหย่อนเมล็ดข้าวลงในแต่ละรูราวๆ 2-3 เม็ด แล้วกลบรูไปด้วย วิธีการเช่นนี้เรียกว่า “น้ำข้าว”

2. ทำนาข้าว ทำกันในที่ราบลุ่ม การทำนาประเภทนี้ก็มีอยู่หลายชนิดหลายอย่างตามลักษณะของพื้นที่ ฤดูกาล และกรรมวิธี ตามแต่จะเรียกกัน เช่น นาลุ่ม นาพรุ นาดอน นาหยาบ นาปรัง นาหวาน นาดำ ฯลฯ

มีคำกล่าวที่เป็นสำนวนพูดหรือภาษิตในภาษาถิ่นใต้ที่ใช้พูดเปรียบเปรย ดักเตือนหรือสั่งสอนอยู่มากที่มีเรื่องราวของไร่นาเข้าไปเกี่ยวข้องอยู่ด้วย เช่น “มีเมียเด็ก ไร่ความเล็ก โถนาดอน สอนคนไม่(งั)” ซึ่งหมายถึง เรื่องที่ไม่ดีนัก เป็นสิ่งที่ทำให้ติได้ยาก หรือเอาดีไม่ได้ทำนองนี้ หรืออีกสำนวนหนึ่งที่ว่า “หมาก้างแต่ไปค้ำแค้น(ที่)คอคควาย กวางกินข้าวไร่แต่ไปทำร่วนา” สำนวนนี้หมายถึง ปัญหาที่ผู้น้อยทำไว้นั้นย่อมส่งผลกระทบต่อผู้ใหญ่ ส่วนในวรรคที่สองนั้นหมายถึง การแก้ปัญหาไม่ถูกจุดหรือไม่ตรงกับปัญหาที่เกิดขึ้น ทั้งสองสำนวนดังกล่าวล้วนเป็นภาษาพูดในท้องถิ่นของสังคมเกษตรกรรมทั้งสิ้น

นาลุ่ม นาพรุ หมายถึง ที่นาที่มีน้ำคั่งขัง (น้ำคั่งขัง หมายถึง น้ำขังที่ไม่มีทางไหลออก) อยู่ตลอด

นาดอน หมายถึง ที่นาที่ไม่มีน้ำคั่งขังโดยปรกติ แต่จะคั่งขังก็เพียงในฤดูกาลของการทำนาเท่านั้น

นาหยาบ (นาปี) การทำนาในฤดูกาล (“หยาบ” เป็นภาษาถิ่นใต้ที่มาจากคำว่า “ยาม” ที่แปลว่า กาล เวลา หรือ ฤดู) การทำนาชนิดนี้ต้องอาศัยน้ำฝนเป็นสำคัญ

นาปรัง หมายถึง การทำนาโดยอาศัยน้ำจากทำนบหรือชลประทาน (ปรัง เป็น ภาษาเขมร ซึ่งแปลว่า แล้ง ซึ่งหมายถึงนาที่ทำในฤดูแล้งหรือนอกฤดูกาลของการทำนาโดยทั่วไป ก็ได้)

นาหว่าน หมายถึง กรรมวิธีของการปลูกข้าวชนิดหนึ่งที่ใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวหว่านลง ในเนื้อที่นาที่เตรียมไว้

นาดำ หมายถึง กรรมวิธีของการปลูกข้าวอีกชนิดหนึ่งที่ต้องถอนต้นกล้าจากที่อื่น มาปลูกลงในที่นาที่เตรียมไว้

การทำนาในพื้นที่ของภาคใต้ในอดีตนั้นได้ทำกันตามลักษณะของพื้นที่ ตามฤดูกาล และกรรมวิธีดังกล่าวแล้วเช่นกัน แต่ส่วนมากแล้วมักจะทำกันตามฤดูกาลหรือ “นาหยาม” กันเป็น ส่วนมาก ส่วน “นาปรัง” ทำกันเฉพาะในพื้นที่ที่ใกล้ลำธารหรือคลอง ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มเชิงเขาอันเป็น พื้นที่ที่มีเนื้อที่น้อย

ในบริเวณที่ราบลุ่มของลุ่มแม่น้ำปากพนังอันประกอบด้วยเนื้อที่นา ในเขตอำเภอ ปากพนัง อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอหัวไทร อำเภอชะอวด อำเภอเมืองบางส่วนของ นครศรีธรรมราช และอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ฯลฯ ล้วนแต่ทำ “นาหยาม” กันทั้งสิ้น และมีวิธีการปลูกแบบ “นาหว่าน” กันเป็นส่วนมาก แตกต่างจากพื้นที่นาในจังหวัดอื่นๆ เช่นชุมพรหรือสุราษฎร์ธานี ซึ่ง “ทำนาหยาม” เช่นกัน แต่มีวิธีการปลูกแบบ “นาดำ” กันมาก อันที่จริงแล้วการทำนาดำนั้นได้ ผลิตผลสูงกว่านาหว่านมาก แต่การทำนาดำนั้นก็มีการวิธีซับซ้อนกว่าการทำนาหว่านตามเหตุที่ กล่าวมา แต่ถึงแม้ว่าจะปลูกข้าวแบบนาหว่านกันมากก็ตาม ชาวนาในท้องถิ่นดังกล่าวก็มักจะเว้น พื้นที่บางส่วนไว้ปลูกแบบนาดำก็มีอยู่เช่นกัน

เมื่อถึงเดือน 6 (พฤษภาคม) - เดือน 8 (กรกฎาคม) ของทุกๆปี ฝนพรัด (คือฝน ที่มากับลมมรสุมตะวันตก) ตก จึงจะเริ่มไถนากัน การไถครั้งแรกที่เรียกว่า “ไถตะ” (ชาวบ้านเรียก ว่า “ไถ” ไม่มีคำว่า “ตะ” อย่างภาคกลาง) เมื่อไถครั้งแรกแล้วจะทิ้งช่วงเวลาไว้ประมาณ 15 วัน จนเห็นว่าหญ้าตายหมดแล้ว จึงไถครั้งที่สองที่เรียกกันว่า “ไถแปร” หรือ “ไถพรวน” ชาวบ้านใน เขตลุ่มแม่น้ำปากพนังเรียกว่า “ไถตัดคลอง” ในท้องถิ่นอำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร เรียกว่า “ตัดชีไถ” คือการไถตามแนวขวางของการไถครั้งแรกนั่นเอง การไถนาในท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำ ปากพนังมักจะใช้วัวไถ ในท้องถิ่นอื่นๆมักจะใช้ควายที่เป็นควายคู่ก็มี ควายตัวเดียวก็มี ในเขตอำเภอ ฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราชในสมัยก่อนจะใช้ช้างไถนาด้วย เมื่อไถแปรหรือไถตัดคลองแล้วก็จะ ทิ้งช่วงเวลาไว้อีกประมาณ 10-15 วัน เพื่อดักดินและตากหญ้า จึงจะเริ่มหว่านข้าวปลูกแล้วจึง “ไถกลบ” หรือ “ไถหว่าน” (คำ “ไถหว่าน” นี้ ใช้ในท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำปากพนัง) ในวันที่หว่านข้าว

“ไถกลบ” หรือ “ไถหว่าน” (คำ “ไถหว่าน” นี้ ใช้ในท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำปากพนัง) ในวันที่หว่านข้าวปลูกนั่นเอง เป็นการกลบเมล็ดข้าวปลูกไม่ให้ เป็นอาหารของ นก หนู ฯลฯ เมล็ดข้าวที่นามากก็ไม่ต้องแช่น้ำให้อกรากหรือแตกหน่อแต่อย่างใด เรียกว่า “หว่านแห้ง”

ต่อมาอีกประมาณ 2 เดือนจึงจะถอนแยกกอเฉพาะต้นข้าวที่ขึ้นชิดกัน แยกเอาต้นกล้าเหล่านั้นไปปลูกซ่อม ในพื้นที่ที่ต้นกล้าตายหรือขาดไป บางแห่งก็ทำเทือกไว้สำหรับดำเฉพาะต้นกล้าที่แยกออกมาจากกอก็มี การดำนาในท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำปากพนังในสมัยก่อน ต้องใช้ไม้แหลมที่ทำขึ้นเรียกว่า “ไม้ถั่ง” หรือ “ไม้หลั่ง” ไว้สำหรับ ทิ่ม เจาะ หรือกระทุ้งลงไปในดินให้เป็นรูหรือหลุมเพื่อปักดำต้นกล้าลงไป ที่ต้องทำเช่นนั้นเพราะว่า “ผาล” ที่ใช้ไถด้วยวัวกินดินไม่ลึกประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งเพราะพื้นดินดังกล่าวเป็นดินแข็ง จะปักดำต้นกล้าลงไปเลยเหมือนกับท้องถิ่นอื่นๆไม่ได้ เพราะว่าเมื่อต้นกล้าโตขึ้นอาจจะล้มหรือลอยน้ำได้ แต่ถ้าปีใดฝนฟ้าดีก็จะทำนาหว่านกันหมด

การทำเทือก คือการทำดินให้ร่วนเหลวเป็นโคลนตมด้วยการไถทั้งสองครั้ง คือ ไถตะ และไถแปร แล้วจึงคราดอีกครั้งหรือสองครั้ง ในท้องถิ่นอำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร เรียกการคราดครั้งแรกว่า “คราดถม” คราดครั้งที่สองเรียกว่า “คราดเทือก” ถ้ามีควายฝูง เมื่อไถครั้งแรกแล้วจึงให้ควายฝูงเหยียบเรียกว่า “เหยียบนา” เมื่อใช้ควายเหยียบแล้วจึงทำเทือกโดยใช้คราดคราดเอาหญ้าออกไปที่เรียกว่า “คราดถม” และ “คราดเทือก” ดังกล่าวแล้ว การไถนาในอำเภอหลังสวนใช้ควายตัวเดียวและจะต้องเป็นควายตัวผู้เท่านั้น ควายตัวเมียไม่ใช่เพราะขานาเกรงว่ามันจะเหยียบไล่หน้าคนไถได้

การทำเทือกเฉพาะแปลงตกกล้า หรือแปลงเพาะกล้านั้น ต้องทำเป็นพิเศษกว่าการทำเทือกโดยทั่วไป คือต้องไถตะ ไถแปร และคราด เมื่อคราดแล้วต้องเกลี่ยดินในแปลงเพาะกล้านั้นให้เสมอมีระดับเดียวกัน เพื่อไม่ให้พื้นดินมีน้ำคั่งขัง การเกลี่ยเทือกนี้มักจะใช้ไม้ไผ่ทั้งลำสอดเข้ากับลูกคราดหรือซี่คราดแล้วใช้วัวควายลากคราดเกลี่ยดินให้เสมอกัน

การทำเทือกในนาหล่มหรือนาพร นาหล่มหรือนาพรนี้เป็นพื้นที่นาที่มีน้ำคั่งขังอยู่ตลอดนาลักษณะนี้ไถไม่ได้จึงต้องใช้ควายฝูงเหยียบที่เรียกว่า “เหยียบนา” หรือ “เวียนควาย” ควายฝูงที่ต้องใช้แต่ละครั้งนั้นมีประมาณครั้งละ 50-100 ตัวก็มี ฝูงเดียวไม่พอดังต้องรวมฝูงอีก 2-3 ฝูง ใช้เวลาในการเหยียบนาประมาณวันละ 5 ชั่วโมง คือตั้งแต่เวลา 6 นาฬิกา จนถึง 10 นาฬิกา พื้นที่แปลงหนึ่งๆต้องใช้เวลาประมาณ 2-3 วัน (เรียกว่า 2-3 เข้า) เมื่อควายฝูงเหยียบแล้วก็จะทิ้งช่วงเวลาไว้อีก 10-15 วัน เพื่อให้หญ้าเน่า แล้วจึงนำกล้ามาดำได้ การใช้ควายฝูงเหยียบนาหรือเวียนควายเช่นนั้นเป็นการทำเทือกอีกชนิดหนึ่ง

การตกกล้าหรือหว่านกล้าสำหรับแปลงเพาะพันธุ์

การตกกล้าสำหรับแปลงเพาะพันธุ์หรือแปลงอนุบาลนี้มีการทำกัน 2 วิธี คือ

1. กล้าบก คือกล้าที่หว่านในนาตอนที่ไม่ม้น้ำขัง โดยการลากหญ้า เฝ้าหญ้า หรือที่เรียกว่า “ปรนดิน” แล้วขุดหน้าดินออก เอาเมล็ดข้าวพันธุ์ที่แช่น้ำจนแตกหน่อหรืองอกมาแล้ว หว่านลงไป แล้วจึงเอาหน้าดินและขี้เถ้าที่ขุดไว้ครั้งแรกกลบเมล็ดข้าวเพื่อไม่ให้เป็นอาหารของนก หนู และแมลง ฯลฯ

2. กล้าน้ำ คือ กล้าที่หว่านลงไปในที่ที่เกลี่ยหรือลုပ်ให้เสมอมิระดับเดียวกันดังที่กล่าวแล้ว หลังจากหว่านเสร็จก็ต้องเปิดน้ำทิ้งไม่ให้มีน้ำมาก ให้มีอยู่พอเป็นเลนเป็นตมเท่านั้น

เมื่อหว่านกล้าแล้วทั้ง 2 วิธี จึงทิ้งช่วงเวลาไว้ประมาณเดือนครึ่ง หรือสองเดือนจึงถอนเอาไปปักดำได้

การหว่านกล้าปลูกหรือตกกล้านี้ต้องอาศัยน้ำฝนเช่นกัน แต่เป็นฝนที่ตกไม่มากนัก คือ ฝนพรัด ที่เริ่มตกในเดือน 6 พอถึงเดือน 7-8 อันเป็นฤดูปลายฝนพรัด ต้นฝนออก (ฝนที่มากับลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ) น้ำจะเริ่มคั่งขังในนาเล็กน้อย ชาวนาภาคใต้ต่างจะรีบกันไถนา ทำนาและจะไปเก็บเกี่ยวเอาในเดือน 3-5 ของทุกๆปี

เชิญอรรก

บทที่ 2

- 1 สมุดสฤติรรายปีประเทศไทย 2508: สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์ และพิสิฐ เจริญวงค์ “ภาคใต้” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 7 (สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 2529) สงบ สงเมือง “ประวัติศาสตร์ภาคใต้” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 5 ; กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย จำนวนราษฎรทั่วราชอาณาจักร แยกรายจังหวัด ตามหลักฐานการทะเบียนราษฎร ณ วันที่ 31 ธันวาคม 2538
- 2 สงบ สงเมือง วิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ภาคใต้ (สงขลา: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา 2532) หน้า 7
- 3 สงบ สงเมือง “ประวัติศาสตร์ภาคใต้” มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒภาคใต้ 2524 ลายมือ; สงบ สงเมือง “ประวัติศาสตร์ภาคใต้” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 5 ; “ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช” ภาคผนวก ค ใน วิเชียร ณ นคร และคณะ นครศรีธรรมราช (กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์ 2521)
- 4 สงบ สงเมือง “ประวัติศาสตร์ภาคใต้” หน้า 3-68
- 5 ฉันทัส ทองช่วย “ร่องรอยการวิวัฒนาการของภาษาไทยถิ่นใต้” รายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่องพัฒนาการทางวัฒนธรรม: กรณีทักษิณ (กรุงเทพฯ: ครุสภา 2534)

บทที่ 3

- 1 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ และสำนักพิมพ์หมู่บ้าน พิมพ์ครั้งที่ 3 2533) หน้า 57
- 2 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต หน้า 56
- 3 สัมภาษณ์ นายบุญโรจน์ ใจอารีย์ 53 ปี 289 หมู่ 1 ต.ลิซล อ.ลิซล จ.นครศรีธรรมราช 25 สิงหาคม 2536; สัมภาษณ์ นายพั่ว ใจอารีย์ 84 ปี 1 หมู่ 5 ต.ทุ่งปรัง อ.ลิซล จ.นครศรีธรรมราช 25 สิงหาคม 2536; สัมภาษณ์ นายเกลื่อน ศิริพงษ์ 76 ปี 232-4 หมู่ 4 อ.ระโนด ถ.ชายวารี จ.สงขลา 10 มกราคม 2523; สัมภาษณ์ นายอุทัย กิตติคุณ 57 ปี 383 ถนนชายวารี อ.ระโนด จ.สงขลา 10 มกราคม 2523 ; สบب ส่งเมือง “สภาพของภาคใต้ก่อนการรวมชาติ” สบบ ส่งเมือง ท้องถิ่นนิยมกับปัญหาการรวมชาติสมัยรัชการที่ 5 และผลกระทบที่มีต่อปัญหาการเมืองการปกครองปัจจุบัน: ศึกษาเฉพาะกรณีภาคใต้ (สงขลา: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา 2525); พิทยา บุขรารัตน์ “ประเพณีการทำนาของชาวภาคใต้” วัฒนธรรมไทย ปีที่ 32 ฉบับที่ 9 มิถุนายน 2538; สุวิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ “ทำนา” สารานุกรม วัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 4
- 4 สัมภาษณ์ นายบพิตร เพชรชู 65 ปี 99 ม.1 ต.เขาน้อย (ฉลอง) อ.ลิซล จ.นครศรีธรรมราช 4 กุมภาพันธ์ 2538; สัมภาษณ์ นายสัมพันธ์ คำทอง 60 ปี 230 ม.4 ต.ท่าจั่ว อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช 29 พฤศจิกายน 2537; สัมภาษณ์ นายวิญญู ใจอารีย์ 34 ปี 1 ม.5 ต.ทุ่งปรัง อ.ลิซล จ.นครศรีธรรมราช 25 สิงหาคม 2536; สัมภาษณ์ นายพั่ว ใจอารีย์ 84 ปี 1 หมู่ 5 ต.ทุ่งปรัง อ.ลิซล จ.นครศรีธรรมราช 25 สิงหาคม 2536; สัมภาษณ์ นายช่วง ชลสินธ์ 89 ปี 7 ม.7 ต.สี่ขีด อ.ลิซล จ.นครศรีธรรมราช 25 สิงหาคม 2536; สัมภาษณ์ นายเอี่ยม ยอดวิจารณ์ 74 ปี 5 ม.2 ต.ท่าดี อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช 30 พฤศจิกายน 2537; สัมภาษณ์ นายบุญโรจน์ ใจอารีย์; แร่ดักปูทางภาคใต้เรียกว่า “จมปู” จมปูเป็นชื่อเรียกวิธีการจับปูทะเลของชาวประมงภาคใต้ ส่วนเครื่องมือที่ดักเป็นตาข่ายอวนบนโครงไม้ไผ่ใส่เหยื่อตรงกลางเรียกว่า “ชิงโกย” โปรดดูสภาพร ศรีสังข์ “จมปู” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 2
- 5 สัมภาษณ์ นายช่วง ชลสินธ์; สัมภาษณ์ นายบุญโรจน์ ใจอารีย์; สัมภาษณ์ นายชานาญ หมาด หล้า 62 ปี (2525) 67 ม.7 บ้านหน้าทัพ ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช 2525 และ 31 มกราคม 2538; ศิลปวัฒนธรรมภาษาวรรณกรรมและประเพณีท้องถิ่นนครศรีธรรมราช

- 6 สัมภาษณ์ นายประสิทธิ์ โชคคม 58 ปี 180/6 ต.ท่าทองใหม่ อ.กาญจนดิษฐ์ จ.สุราษฎร์ธานี 14 ธันวาคม 2538; สัมภาษณ์ นายสละม หะสะเล็ม 75 ปี 72/44 หมู่ 3 ต.บางกุ้ง อ.เมือง จ.สุราษฎร์ธานี 15 ธันวาคม 2538
- 7 สัมภาษณ์ นายพรน วรรณกิจ 60 ปี 185 ม.7 บ้านนาสาร ต.หน้าสตน อ.หัวไทร จ.นครศรีธรรมราช 27 มกราคม 2538; สัมภาษณ์ นายโสภ เดโชลัด 58 ปี 215/5 ม.ต้นหาด ต.ปากพั่นฝั่งตะวันออก อ.ปากพั่น จ.นครศรีธรรมราช 2 ธันวาคม 2537; สัมภาษณ์ นายชำนาญ หมาดหล้า; สัมภาษณ์ นางกิงกาญจน์ รามา 45 ปี 221/2 ม.15 ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช 2538; สัมภาษณ์ นายสุรินทร์ โต๊ะหมาด 71 ปี 34/4 ม.6 ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช 31 มกราคม 2538
- 8 สัมภาษณ์ นายเสริญ อยู่แห่ง 37 ปี 278 ม.2 บางศรีจันทร์ ต.ปากพั่นฝั่งตะวันออก อ.ปากพั่น จ.นครศรีธรรมราช 2 ธันวาคม 2537; สัมภาษณ์นายโสภ เดโชลัด; สัมภาษณ์ นายสุรินทร์ โต๊ะหมาด; เฉลียว เรืองเดช “ผีหลอก: เรือ” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 6
- 9 สัมภาษณ์ นายผ่อง มีทองขาว 61 ปี ม.8 บ้านเกาะยาว ต.หน้าสตน อ.หัวไทร จ.นครศรีธรรมราช 27 มกราคม 2538; สัมภาษณ์ นายวิจิตร กาญจนสุวรรณ 44 ปี 097 ปากพั่น จ.นครศรีธรรมราช 15 มกราคม 2523
- 10 สัมภาษณ์ นายชื่น ตราชู 72 ปี 33 หมู่ 2 ต.ช้างกลาง อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช 15 มกราคม 2523; พรพิไล เลิศวิชา คีรีวง จากไพร่หนีนาย ถึง ธนาคารแห่งประเทศไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน 2532)
- 11 ยงยุทธ ชูแว่น รายงานการวิจัยเรื่อง การดำรงอยู่ของวิถีการผลิตแบบ “ไร่เลื่อนลอย” ในบริเวณเชิงภูเขาบรรทัด อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง (พ.ศ. 2518-2529) 2529 หน้า 27; สัมภาษณ์ นายพลั่ง ดลิ่งจิต 73 ปี 124 หมู่ 1 ต.ท่าดี อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช 13 มกราคม 2523; หลวงสโมสราชกิจ “ปรากฏการณ์สภาพจังหวัดชุมพร” ปรากฏการณ์ผู้แทนราษฎรเรื่องสภาพของจังหวัดต่างๆ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2478 (กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย 2539) หน้า 78-82
- 12 สัมภาษณ์ นายบพิตร เพชรชู

- 13 สัมภาษณ์ นายสว่าง จงภักดี 54 ปี 58/2 ม.5 ต.ท่าโลน อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช 30 พฤศจิกายน 2537; สัมภาษณ์ นายเอี่ยม ยอดวิจารณ์; สัมภาษณ์ นายสุรินทร์ โต๊ะหมาด; สัมภาษณ์ นางบี สุกใส 84 ปี 14 ม.5 ต.คีรีวง อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช 30 พฤศจิกายน 2537
- 14 สัมภาษณ์ นายสวัสดิ์ จิตวิบูลย์ 85 ปี 127 ม.5 ต.ท่าดี อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช 26 สิงหาคม 2536; สัมภาษณ์ นายสัมพันธ์ คำทอง 60 ปี 230 ม.4 ต.ท่าจั่ว อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช 29 พฤศจิกายน 2537; สัมภาษณ์ นายชำนาญ หมดหล้า
- 15 สัมภาษณ์ นายชื่น มานพพงษ์ 88 ปี 28 ม.1 ต.กำแพงเขา อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช 26 สิงหาคม 2536; สัมภาษณ์ นายเลียบ บุญบำรุง 51 ปี 105 ม.3 ต.เขาแก้ว อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช 28 มกราคม 2538; สัมภาษณ์ นายบพิตร เพชรชู
- 16 ประทีป สายเสน ท้องถิ่นของเรา “จังหวัดชุมพร” (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แมสพับลิชชิง 2534)
- 17 สัมภาษณ์ นายวิญญู ใจอารีย์; สัมภาษณ์ นางกิงกาญจน์ รามา; สัมภาษณ์ นายสุรินทร์ โต๊ะหมาด; สัมภาษณ์ นายทรน วรรณกิจ
- 18 สัมภาษณ์ นายบุญโรจน์ ใจอารีย์; สัมภาษณ์ นายเชื้อ กาพแก้ว 83 ปี 354 ถนนคอนนง อ.เมือง จ.สุราษฎร์ธานี 12 ธันวาคม 2538
- 19 สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ “ออกปาก-กินวาน” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 10 ; สัมภาษณ์ นายวิญญู ใจอารีย์; สัมภาษณ์ พระราชธรรมเมธี (ช้อง ภูมิไชยา) เจ้าคณะจังหวัดสุราษฎร์ธานี 13 ธันวาคม 2538; สัมภาษณ์ นายเสรี เสี่ยงกุล 80 ปี 1 ม.1 ต.ท่าขนอน อ.คีรีรัฐนิคม จ.สุราษฎร์ธานี 21 ธันวาคม 2538; สัมภาษณ์ นายเจียง ชุณชรทอง 76 ปี 22 ม.1 ต.กะเปา อ.คีรีรัฐนิคม จ.สุราษฎร์ธานี 21 ธันวาคม 2538; สัมภาษณ์ นายชม เพชรประเสริฐ 70 ปี 1/3 ม.3 ต.ลำพูน อ.บ้านนาสาร อ.สุราษฎร์ธานี; สัมภาษณ์ นายแมน หนูมาศ 53 ปี 17 ม.3 ต.ลานสกา อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช 13 มกราคม 2523; สัมภาษณ์ นางจรัส อุปลา อายุ 74 ปี 1 ม.7 นาแล อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช 15 มกราคม 2523

- 20 สัมภาษณ์ นายชำนาญ หมาดหล้า; สัมภาษณ์ นายเนื่อง ใจสมุทร 89 ปี ม.2 ต.บ้านนา อ.บ้านนาเดิม จ.สุราษฎร์ธานี 14 ธันวาคม 2538; สัมภาษณ์ นายประสิทธิ์ โชติคม; สัมภาษณ์ นายชม เพชรประเสริฐ; สัมภาษณ์ นายพริ้ง วัฒนบุญย์ 68 ปี 24 บ้านปากท้อ ม.4 ต.เลม็ด อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี 25 ธันวาคม 2538; ณรงค์ นุ่นทอง “การภาษีอากรในมณฑลนครศรีธรรมราช”, รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราชร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ 2526) หน้า 436
- 21 สัมภาษณ์ นายเลียบ บุญบำรุง 51 ปี 105 ม.3 ต.เขาแก้ว อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช 28 มกราคม 2538; สัมภาษณ์ นายเนื่อง ใจสมุทร; สัมภาษณ์ นายชิน ตราชู
- 22 ปรีชา นุ่นสุข “สารทเดือนสิบ” ชีวิตไทยชุดสมบัติตายาย (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ 2538); พรศักดิ์ พรหมแก้ว “ทำบุญเดือนสิบ: ประเพณี” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 4
- 23 สว่าง สุวรรณโร “โนราลงครู” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 5; ฉัตรทิพย์ นาถสุภา พรพิไล เลิศวิชา วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (กรุงเทพฯ: มูลนิธิหมู่บ้านและสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ 2537) หน้า 147-151; รองศาสตราจารย์อุดม หนูทอง มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์อธิบายว่า ที่จังหวัดสงขลาจะใช้คำว่า “โนราลงครู” ส่วนที่จังหวัดนครศรีธรรมราชและกระบี่จะใช้คำว่า “โนราโรงครู” สัมภาษณ์รองศาสตราจารย์อุดม หนูทอง 15 กรกฎาคม 2539 มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ (กำลังก่อสร้าง) อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช
- 24 สัมภาษณ์ นายฉลอง บุญเกื้อสงค์ 65 ปี 109 ม.8 บ้านนาแวง อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช 30 มกราคม 2538; สัมภาษณ์ นายเลียบ บุญบำรุง; สัมภาษณ์ นายนอง เทพี 69 ปี 127 ม.4 ต.ควนขัน อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช 30 มกราคม 2538; สัมภาษณ์ นายดำ พูลสวัสดิ์ 55 ปี 206 ม.2 บางศรีจันทร์ ต.ปากพนังฝั่งตะวันออก อ.ปากพนัง จ.นครศรีธรรมราช 2 ธันวาคม 2537
- 25 สัมภาษณ์ นายฉลอง บุญเกื้อสงค์; สัมภาษณ์ นายเลียบ บุญบำรุง
- 26 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา พรพิไล เลิศวิชา วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย หน้า 154
- 27 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา พรพิไล เลิศวิชา วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย หน้า 152

บทที่ 4

- 1 สัมภาษณ์ นายบพิตร เพชรชู; สัมภาษณ์ นายสุรินทร์ โต๊ะหมาด; สัมภาษณ์ นายชำนาญ หมดหล้า; เป็ลื่อง คงแก้ว “ตังเขว ตังนา ตังเล: สามทศวรรษที่ผ่านมา น้ำตาหรือรอยยิ้ม” วารสารทักษิณคดี ปีที่ 3 ฉบับที่ 3 ตุลาคม 2536-มกราคม 2537; วินัย สุกใส “ภูเขา ทุ่งราบ และทะเล: วิถีแห่งความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา” วารสารทักษิณคดี ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2538; สัมภาษณ์ศาสตราจารย์ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ 12 กรกฎาคม 2539 สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒภาคใต้ อ.เมือง จ.สงขลา; สัมภาษณ์อาจารย์วิเชียร ณ นคร 14 กรกฎาคม 2539 โรงแรมไทโอเทล อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช; สัมภาษณ์ สิบเอกเกริกพล สุภาพรเหมินทร์ 63 ปี 1 หมู่ 2 ต.แพรกหา อ.ควนขนุน จ.พัทลุง 9 พฤศจิกายน 2539.
- 2 สัมภาษณ์ศาสตราจารย์สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์
- 3 สัมภาษณ์ นายบพิตร เพชรชู
- 4 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต หน้า 27
- 5 เฉลียว เรืองเดช “เรือเหนือ” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 10 ; สัมภาษณ์ นายแสง ชูศรีอ่อน 84 ปี 16 หมู่ 1 ต.กงหรา อ.กงหรา จ.พัทลุง 10 พฤศจิกายน 2539
- 6 สัมภาษณ์ นายบุญโรจน์ ใจอารีย์; ฉัตรทิพย์ นาถสุภา พรพิไล เลิศวิชา วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย หน้า 141-142
- 7 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา พรพิไล เลิศวิชา วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย หน้า 142
- 8 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา พรพิไล เลิศวิชา วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย หน้า 142; สัมภาษณ์ อาจารย์ พ่วง บุขรรค์ 69 ปี 34 หมู่ 1 ต.โดนดด้วน อ.ควนขนุน จ.พัทลุง 9 พฤศจิกายน 2539.; สัมภาษณ์ นายแสง ชูศรีอ่อน; สัมภาษณ์ นายเปรม พงศาปาน 82 ปี 163 ม. 2 ต.แหลมโดนด อ.ควนขนุน จ.พัทลุง 8 พฤศจิกายน 2539.; สัมภาษณ์นายช่วย เรืองณรงค์ 96 ปี 259 หมู่ 3 ต.ควนขนุน อ.ควนขนุน จ.พัทลุง 8 พฤศจิกายน 2539.

- 9 สัมภาษณ์ นายคำ พูลสวัสดิ์; จักรทิพย์ นาสสุภา เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต หน้า 27; จักรทิพย์ นาสสุภา พรพิไล เลิศวิชา วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย หน้า 142; สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ “เกลอ” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 4

- 10 สัมภาษณ์ นายบพิตร เพชรชู

บทที่ 5

- 1 พรพิไล เลิศวิชา คีรีวง จากไพร่หนีนาย ถึงธนาคารแห่งขุนเขา
- 2 ยงยุทธ ชูแว่น การดำรงอยู่ของวิถีการผลิตแบบ “ไร่เลื่อนลอย” ในบริเวณเชิงภูเขาบรรทัด อำเภอองครักษ์ จังหวัดพัทลุง (พ.ศ. 2518-2529)
- 3 สัมภาษณ์ นางเนื่อม บุญชัย 85 ปี 15 ม. 1 ต. เกาะเต่า อ. เกาะพะงัน จ. สุราษฎร์ธานี 13 มกราคม 2539
- 4 สัมภาษณ์อาจารย์วิเชียร ณ นคร ข้อมูลชื่อชุมชนในจังหวัดนครศรีธรรมราชมาจากท่านอาจารย์วิเชียร และจากคุณชวลิต อังวิทยาธร นักค้นคว้าท้องถิ่น 826/4 ถนนศรีปราชญ์ ต.คลัง อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช
- 5 ล้อม เฟิงแก้ว “การแผ่นดิน: อำนาจที่ต้องยึดอยู่” รายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง พัฒนาการทางวัฒนธรรม: กรณีทักษิณ; โปรดพิจารณาด้วยบทความของ ประมวล มณีโรจน์ “โจรพัทลุง กรณีตำนานโจรแห่งตำบลดอนทราย” วารสารทักษิณคดี ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 มิถุนายน-กันยายน 2537; สัมภาษณ์ อาจารย์ วิเชียร ณ นคร อาจารย์วิเชียรให้ข้อมูลด้วยว่า กรณีอ้ายคู อ้ายเขียว บางท่านบอกว่าเป็นชื่อทุเรียน ไม่ใช่บุคคล ข้อมูลยังขัดกันอยู่บ้าง; สัมภาษณ์ อาจารย์ฟ่วง บุษรารัตน์
- 6 สัมภาษณ์ อาจารย์ฟ่วง บุษรารัตน์
- 7 สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์สงบ ส่งเมือง 31 กรกฎาคม 2539 โทรศัพท์ทางไกล กรุงเทพฯ-สงขลา
- 8 สงบ ส่งเมือง “เกณฑ์” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 1; สงบ ส่งเมือง “สักเล้กทางหัวเมืองภาคใต้” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 9
- 9 สงบ ส่งเมือง “เกณฑ์” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 1; สงบ ส่งเมือง “ส่วย” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 9

- 10 สงบ ส่งเมือง “ภาชีอากรจากหัวเมืองภาคใต้” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 7
- 11 สารูป ฤทธิ์ชู “การเมืองการปกครองของมณฑลชุมพร พ.ศ. 2439-2468” วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร พ.ศ. 2526 หน้า 30-31; สงบ ส่งเมือง ท้องถิ่นนิยมกับปัญหาการรวมชาติสมัยรัช
การที่ 5 และผลกระทบที่มีต่อปัญหาการเมืองการปกครองปัจจุบัน: ศึกษาเฉพาะกรณีภาคใต้
หน้า 201-202
- 12 สัมภาษณ์ นายเชื้อ กาพแก้ว 83 ปี 354 ถนนดอนนก อ.เมือง จ.สุราษฎร์ธานี 23 ธันวาคม
2538
- 13 สัมภาษณ์ นายเนื่อง ใจสมุทร ; สัมภาษณ์ นายเชื้อ กาพแก้ว
- 14 สมพงษ์ นาควิเชียร “จี่หินหัวควาย” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 2
- 15 เอกวิทย์ ณ ถลาง “การบรรยายนำ เรื่อง พัฒนาการทางวัฒนธรรม : กรณีทักษิณ” รายงาน
การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง พัฒนาการทางวัฒนธรรม: กรณีทักษิณ หน้า 242
- 16 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต หน้า 57-58
- 17 สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์สงบ ส่งเมือง 13 กรกฎาคม 2539 โรงแรมเลออินน์ อ.เมือง
จ.สงขลา
- 18 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา สุธี ประศาสน์เศรษฐ “ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910” ฉัตรทิพย์
นาถสุภา เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ 2524) หน้า
123-182
- 19 สงบ ส่งเมือง รายงานวิจัยการพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์
2310-2444 (สงขลา: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา 2523) หน้า 99
- 20 สงบ ส่งเมือง “ภาชีอากรจากหัวเมืองภาคใต้” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 7

- 21 สัมภาษณ์รองศาสตราจารย์สงบ ส่งเมือง 13 กรกฎาคม 2539; สกรรจ์ จันทรรัตน์ สงบ ส่งเมือง การเริ่มต้นและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์โบราณคดีเมืองสงขลาเก่า(กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร 2532) หน้า 54-56

บทที่ 6

- 1 สัมภาษณ์ นาย ภูเมฆ ด้านพัฒนาภูมิ 1289 ถ.ราชดำเนิน อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช 26 มกราคม 2538; สัมภาษณ์รองศาสตราจารย์สงบ ส่งเมือง
- 2 สัมภาษณ์ นายเอี่ยม ประสพสุข 76 ปี 014 ต.เชียงใหม่ อ.เชียงใหม่ จ.นครศรีธรรมราช 1 ธันวาคม 2537; สัมภาษณ์ นายพวน ประกอบบุญ 72 ปี 170 ม.6 ต.เกาะเกด อ.เขยรใหญ่ จ.นครศรีธรรมราช; สัมภาษณ์รองศาสตราจารย์สงบ ส่งเมือง 13 กรกฎาคม 2539; พอดา แก่นแก้ว “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนปากพนัง” วิทยานิพนธ์ปริญญา นิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2527 หน้า 54; เดโช บุญชูช่วย “อีสต์เอเชียติกบริษัทจำกัดสินไช้: กิจการในภาคใต้” สารานุกรม วัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 10
- 3 สัมภาษณ์นายสุรินทร์ โต๊ะหมาด; สัมภาษณ์นางกิงกาญจน์ รามา; สัมภาษณ์นายผ่อง มีทองขาว
- 4 สัมภาษณ์ นายสุรินทร์ โต๊ะหมาด; สัมภาษณ์ นายโสภ เดโชลัด; สัมภาษณ์ นายสุวิทย์ สุวัठी 36 ปี 10 ม.1 ต.แหลมตะลุมพุก อ.ปากพนัง จ.นครศรีธรรมราช 4 ธันวาคม 2537
- 5 สัมภาษณ์ นายสุรินทร์ โต๊ะหมาด
- 6 สัมภาษณ์ นายเลียบ บุญบำรุง
- 7 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต หน้า 58; กมลพร สันทนาคนิต “สรุปภาพโครงสร้างเศรษฐกิจภาคใต้” รายงานการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง พัฒนาการทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษา หน้า 160-170; สงบ ส่งเมือง “วิวัฒนาการเศรษฐกิจภาคใต้” วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง ปีที่ 6 ฉบับที่ 1-2 ตุลาคม 2529-มีนาคม 2530

- 8 สัมภาษณ์ นายตรี ราชมณี 60 ปี 6 ม.5 ต.พิปูน อ.พิปูน จ.นครศรีธรรมราช พ.ศ.2525; สัมภาษณ์ นายสุชาติ รัตนปราการ 71 ปี 63 ถ.นครใน ต.บ่อทราย อ.เมือง จ.สงขลา 11 มกราคม 2523; สัมภาษณ์ นายจรูญ จินดาโชติ 68 ปี 60 ม.6 ต.ปากแพรก อ.ทุ่งสง จ.นครศรีธรรมราช 2 กุมภาพันธ์ 2538; สัมภาษณ์ นางนงคราญ หิรัญวัฒนศิริ 65 ปี 29 ม.6 ต.ปากแพรก อ.ทุ่งสง จ.นครศรีธรรมราช 2 กุมภาพันธ์ 2538; สัมภาษณ์ นางบัวหนวย แซ่ตัน 54 ปี 66 ม.6 ต.ปากแพรก อ.ทุ่งสง จ.นครศรีธรรมราช 2 กุมภาพันธ์ 2538; สัมภาษณ์รองศาสตราจารย์สงบ ส่องเมือง 13 กรกฎาคม 2539; ปก แก้วกาญจน์ การสร้าง ทางรถไฟสายใต้ กับผลกระทบทางเศรษฐกิจและการเมือง ตั้งแต่ พ.ศ.2452 ถึงปัจจุบัน ศึกษากรณีอำเภอเทพา จังหวัดสงขลา หน้า 77; สงบ ส่องเมือง “ทางรถไฟสายใต้” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 4; สัมภาษณ์ อาจารย์วิเชียร ณ นคร ; สัมภาษณ์ นายเปรม พงศาปาน
- 9 สัมภาษณ์ นายรวบ ช้างกลาง 64 ปี 40 ม.2 ต.ท่าดี อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช 30 พฤศจิกายน 2537; สัมภาษณ์ นายแคล้ว อนันตราช 68 ปี 132 ม.1 ต.พรหมโลก อ.พรหมคีรี จ.นครศรีธรรมราช 30 พฤศจิกายน 2537; สัมภาษณ์ นางกิงกาญจน์ รามา; สัมภาษณ์ นายเอี่ยม ยอดวิจารณ์; สัมภาษณ์ นายเสริญ อยู่แห่ง; สัมภาษณ์อาจารย์พ่วง บุชรารัตน์